

ДЕМОКРАЦИЯ И ГРАЖДАНСКО УЧАСТИЕ

Обществените нагласи към демокрацията, върховенството на правото и основните права на човека през 2016 г.

Докладът обобщава резултатите от национално представително проучване на общественото мнение, проведено от Институт „Отворено общество – София“ в периода 22 април – 14 май 2016 г.

Изследването е финансирано от Фонда за съпътстващи дейности на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009–2014 г. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от авторите и при никакви обстоятелства не може да се приеме, че този документ отразява официалното становище на Институт „Отворено общество – София“, на страните донори и на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

Изследването е осъществено от екип в състав:

- **Георги Стойчев,**
редактор
- **д-р Иванка Иванова,**
автор
- **доц. д-р Алексей Пампоров,**
ръководител на екипа на теренното проучване
- **д-р Петя Брайнова и д-р Драгомира Белчева,**
статистическа обработка

ISBN 978-954-2933-37-3

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Резюме	2	▶ Нагласи към политическите партии	24
▶ Представяне на изследването	3	▶ Върховенство на правото	26
▶ Политически и икономически контекст	4	▶ Демокрацията като система от основни права	30
▶ Ефективност на управлението	4	▶ Надеждна информация за работата на правителството	36
▶ Доверие в демокрацията и в основните институции	8	▶ Заключение	38
▶ Представителство и участие на гражданите в управлението	14		

РЕЗЮМЕ

Изследването* съдържа обобщение на резултатите от две национално представителни проучвания на общественото мнение, проведени от Институт „Отворено общество – София“ през 2015 и 2016 г. с цел да бъдат установени тенденциите в обществените нагласи спрямо ценностите на демократичното управление.

Демокрацията е най-добрата форма за управление на страната според почти половината от респондентите (49% през 2016 г., 52% през 2015 г.), а усещането за ефективна защита на основните конституционни права на личността представлява най-значимият резултат от демократичния преход в България към момента. Три четвърти от респондентите споделят разбирането, че няма риск да бъдат хвърлени в затвора без съд и присъда, а огромното мнозинство – между 70 и 80% от анкетираните, смятат, че могат свободно да упражняват своите граждански и политически права, т.е. могат да изразяват политически си пристрастия, да участват в протести и да критикуват правителството без страх от репресии или загуба на работата си.

В същото време обаче преобладаващият брой от хората имат ниско доверие в институциите на представителната демокрация, не участват в процеса на вземане на решения и намират управлението за неефективно при разрешаване на основните обществени проблеми.

От гледна точка на обществените нагласи основните предизвикателства пред ценностите на демократичното управление могат да бъдат обобщени така:

▶ **Върховенство на правото:** според мнозинството от респондентите законите в страната не са

справедливи, не са ясни и не се прилагат еднакво за всички граждани; преобладаващият дял от респондентите споделя мнението, че организираната престъпност оказва влияние върху управлението на основните политически партии, а съдилищата не са в състояние да ограничат възможностите самото правителство да нарушава закона.

▶ **Неефективно управление:** според мнозинството от респондентите основните проблеми, пред които е изправена страната в момента, са бедност, безработица, липса на добро управление и корупция, а огромното мнозинство от респондентите (80–90%) смятат, че правителството не се справя с тяхното разрешаване. Разминаването между приоритетите на гражданите и приоритетите на правителството е важен симптом за развиваща се криза, при която хората не разглеждат демократичното управление като ценност само по себе си и са склонни да жертват своите свободи срещу популистки обещания за повече сигурност.

▶ **Слабо обществено участие в процеса на вземане на решения:** заради ниско образование, бедност и дискриминация значителна част от гражданите са изключени от процеса на вземане на решения. Въпреки че мнозинството от хората смятат своите основни политически и граждански права за гарантирани, при определени обществени групи съществува ясно изразена самоцензура и страх от репресии. Близо 80% от българските граждани остават пасивни и не се включват в никакви форми на организиран обществен живот.

* Авторите са дълбоко признателни на доц. д-р Боряна Димитрова, която даде ценни бележки и препоръки при подготовката на този доклад.

ПРЕДСТАВЯНЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Основната задача на изследването е да установи каква е динамиката в обществените нагласи спрямо основните ценности на Европейския съюз – демокрация, защита на основните права и свободи на личността и върховенство на правото.

При разработването на анкетата е използвано едно широко понятие за „демокрация“, чрез което се цели да се установи не толкова наличието на формалните процедури, присъщи на тази форма на държавно управление (конкуренция между различни политически партии, свобода на сдружаване, периодични избори), а дали така установените процедури позволяват постигането на висшето благо на демокрацията – отчетно/отговорно управление.¹ Това по-широко разбиране за „демокрация“ включва в себе си и ценностите на върховенство на правото и защита на основните права на гражданите.

Анкетата регистрира нагласите на гражданите към шест групи въпроси:

- ▶ Ефективност на правителството;
- ▶ Доверие в основните институции;
- ▶ Политическо представителство и участие на гражданите в управлението;
- ▶ Върховенство на правото;
- ▶ Демокрацията като система от основни права и свободи на гражданите;
- ▶ Публична информация за работата на правителството.

Този доклад се основава на данни от национално представително изследване на общественото мнение, проведено като част от периодични омнибусни проучвания на Институт „Отворено общество – София“. Изследването е проведено през периода 22 април – 14 май 2016 г. и генералната изследвана съвкупност включва пълнолетното население на страната. Анкетата е проведена по метода на интервю лице в лице по стандартизирана анкетна карта. Респондентите са подбрани чрез вероятностна и двустепенна гнездова

¹ За подробно представяне на използваното определение за „демокрация“ и резултатите от първото проучване, проведено през 2015 г., вж. Демокрация и гражданско участие. Обществените нагласи към демокрацията, върховенството на правото и основните права на човека през 2015 година. София: Институт „Отворено общество – София“.

Таблица 1. Профил на респондентите

По пол	Брой	Дял
Мъже	507	42,3%
Жени	690	57,7%
Общо	1197	100%
По възраст	Брой	Дял
18–29 години	131	10,9%
30–44 години	301	25,1%
45–59 години	301	25,1%
Над 60 години	453	37,8%
Без отговор	11	0,9%
Общо	1197	100%
По етническа група	Брой	Дял
Българска	1021	85,2%
Турска	102	8,5%
Ромска	59	5,0%
Друга	15	1,3%
Общо	1197	100%

извадка, която е стратифицирана по административни региони и по тип на населеното място. При планирани 1200 интервюта са осъществени 1197. Събрана е информация за 1197 лица. Максималната стохастична грешка е $\pm 2,9\%$.

В изследването са включени сравнения с данни от национално представително проучване на общественото мнение, проведено от Институт „Отворено общество – София“ през март 2015 г. по стандартизирана анкетна карта, която в преобладаващата си част съвпада с използваната при проучването през 2016 г. През 2015 г. са анкетирани 1178 души по метода интервю лице в лице. Респондентите са подбрани чрез вероятностна и двустепенна гнездова извадка.

По отделни въпроси от изследването са дадени сравнения и с данни от национално представително проучване на общественото мнение, проведени по аналогичен начин през 2002, 2006 и 2007 г. и представени в сборника „Състояние на обществото 2008“².

² Състояние на обществото 2008. София: Институт „Отворено общество – София“, 2008.

ПОЛИТИЧЕСКИ И ИКОНОМИЧЕСКИ КОНТЕКСТ

България е член на ЕС от 2007 г. и споделя с останалите държави членки общите ценности, които са закрепени в чл. 2 от Договора за Европейския съюз, а именно – зачитане на човешкото достойнство, на свободата, демокрацията, равенството, правовата държава, зачитане на правата на човека, включително и правата на лицата, които принадлежат към малцинства.

През първите десет години от членството в ЕС България продължава да бъде най-бедната държава в Съюза. По данни на Евростат през 2015 г. брутният вътрешен продукт на човек от населението в България (измерено по паритет на покупателната способност) представлява 47% от средното за държавите – членки на ЕС.

През 2016 г. в България е регистрирана трета поредна година на дефлация – през месец ноември 2016 г. потребителските цени спадат с 0,8% на годишна основа. От 2015 г. обаче се забелязват признаци на нарастваща икономическа активност: през по-голямата част от 2016 г. икономическият растеж е на нива от около 3,5% на годишна основа, а безработицата спада от 13,2% (в края на 2013 г.) до 7,1% (ноември 2016 г.). България е сред петте държави – членки на ЕС, с най-висок икономически растеж през 2016 г. За същата година държавният бюджет на страната отчита излишък на касова основа от 1,6% от БВП за първи път от 2008 г. насам.

От месец ноември 2014 г. в България е на власт второто правителство на политическа партия ГЕРБ, което е сформирано в коалиция с партиите от Реформаторския блок, с участието на партия АБВ и с парламентарната подкрепа на партиите от Патриотичния фронт. На 10 май 2016 г. (по време на теренното проучване) партията АБВ обяви, че оттегля подкрепата си за правителството, но това не доведе до разпад на управляващата коалиция.

Заради продължаващата гражданска война в Сирия и дестабилизацията в Близкия изток, от есента на 2013 г. нараства потокът на бежанци и мигранти към България и другите държави – членки на ЕС. Процесът е съпътстван с нарастване на влиянието на националистически и популистки политически партии и движения, с увеличаване на честота на използване на реч

на омразата (особено срещу роми и мюсюлмани) и със спорадични прояви на расизъм и ксенофобия³.

Според изследването на Фрийдъм Хаус „Нации в преход“ през 2016 г. България е определена като „полуустановена демокрация“ и попада в една категория заедно с Румъния, Унгария и Хърватия. Всички останали държави от Централна и Източна Европа, които са и членки на ЕС, са класирани като „установени демокрации“. Докладът посочва, че „средната оценка на нивото на демокрация в 29-те бивши комунистически държави, претеглена спрямо броя на населението, през последните 12 години непрекъснато се влошава, а в Централна Европа и на Балканите се отбелязва възход на нелиберални лидери и диктатори, които поставят на изпитание основните принципи на демокрацията“⁴.

Според класацията на „Репортери без граници“ за свобода на печата в Европа през 2016 г. България е определена като „държава с видими проблеми“ и заема 113-о място от общо 180 наблюдавани държави. Така България отстъпва със седем места по-надолу спрямо класирането си през 2015 г. и остава на последно място сред държавите – членки на ЕС. В доклада на „Репортери без граници“ се посочва, че основната причина за лошата оценка на свободата на печата в България е, че медийната среда в страната е „доминирана от корупция и конфликт между медии, политици и олигарси“⁵.

ЕФЕКТИВНОСТ НА УПРАВЛЕНИЕТО

Проучването през 2015 г. показва, че според гражданите двата най-сериозни проблема, пред които е изправена България, са бедност и безработица. Корупцията е посочена на трето място като основен проблем в страната, но е с по-малка относителна тежест от бедността и безработицата.

Данните от проучването през 2016 г. потвърждават тези резултати по отношение на първите два основни

³ За повече подробности във връзка с това вж. Обществението нагласи спрямо речта на омразата в България през 2016 г., Институт „Отворено общество – София“ (<http://www.ngogrants.bg>).

⁴ Вж. Nations in Transit 2016, Freedom House (www.freedomhouse.org).

⁵ Вж. Reporters sans frontières, Classement mondial de la liberté de la presse 2016 (<https://rsf.org/fr/bulgarie>).

проблема. През 2016 г. най-значителен дял от респондентите (една трета) посочват бедността като най-сериозния проблем, пред който е изправена страната в момента на провеждане на анкетата. Безработицата остава вторият най-сериозен проблем в страната, но относителната ѝ тежест спрямо бедността намалява – ако през 2015 г. тя е посочена като основен проблем от почти една трета от респондентите, през 2016 г. този дял е една пета – 21% посочват, че безработицата е най-важният проблем на страната в момента. Безработицата е по-важен проблем от бедността единствено сред респондентите, които живеят в Северозападния район (СЗР).

Сред определени обществени групи бедността представлява значително по-важен проблем от средното за страната. Бедността е посочена като основен проблем от 55% сред хората с най-ниско образование, от 42% сред неработещите, от 41% сред респондентите на възраст над 60 години и от 39% сред живеещите в селата при 33% от респондентите средно за страната.

През 2016 г. нараства относителната тежест на лошото управление като основен проблем за гражданите. През 2015 г. само 10% от респондентите го посочват като такъв, а през 2016 г. този дял нараства до 16%. Покачването не е твърде значително, но по този

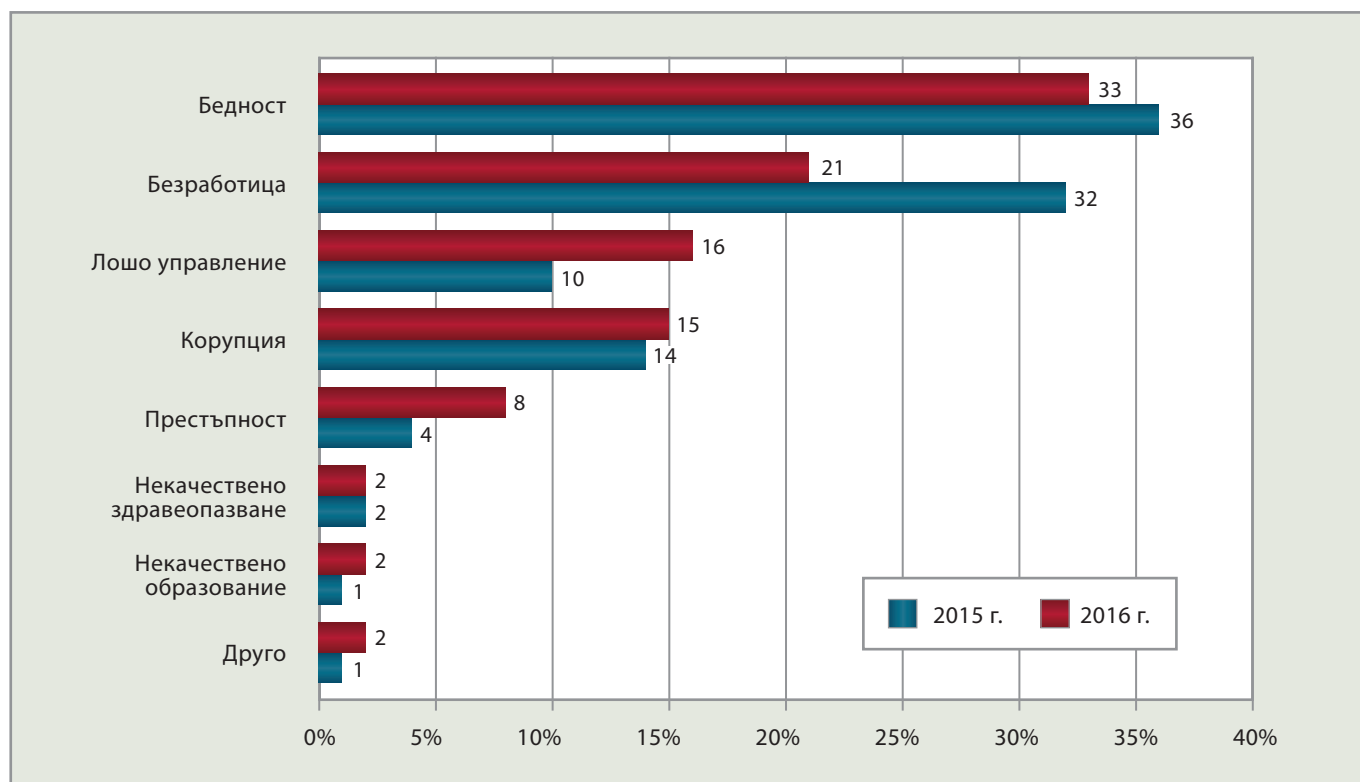
Мъж на 30 години от София:

„(Градинките не са показател за добро управление, б.а.) В Оряхово съседката ми казва, че постоянно някой се е самоубил, щото няма пари или са му взели имота. Иначе и в Оряхово има градинка.“

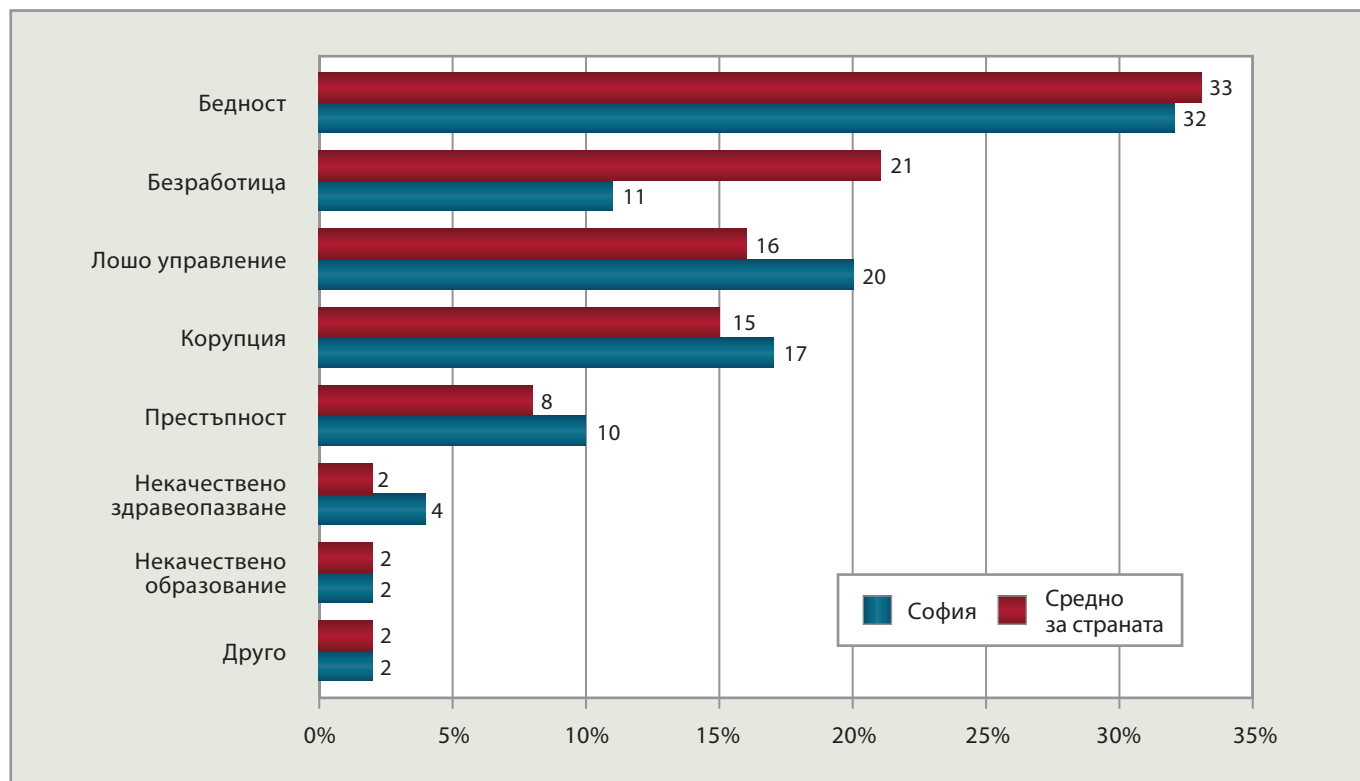
начин през 2016 г. проблемът с лошото управление се нарежда заедно с корупцията като трети основен проблем, пред който е изправена страната в момента.

През 2016 г. корупцията е посочена като основен проблем за страната от 15% от респондентите. Както и през 2015 г., определени обществени групи посочват корупцията като основен проблем по-рядко в сравнение със средното за страната. Корупцията е сравнително по-маловажен проблем за нискообразованите, за респондентите, които се самоопределят като турци, и за живеещите в Северен централен район (СЦР) и Североизточен район (СИР) – съответно само 6 и 9% от живеещите в тези два региона посочват корупцията като основен проблем в страната в сравнение с 15% средно за страната (фиг. 1).

Фиг. 1. Най-важните проблеми в страната

Въпрос: Кой е най-важният проблем, пред който е изправена страната в момента? (Възможно е посочване само на един отговор.)

Фиг. 2. Най-важните проблеми в страната според живеещите в София

Въпрос: Кой е най-важният проблем, пред който е изправена страната в момента? (Възможно е посочване само на един отговор.)

Респондентите, които живеят в София, виждат по различен начин основните проблеми, пред които е изправена страната в момента. Безработицата е относително по-маловажен проблем за софиянци в сравнение със средното за страната. В София лошото управление, а не безработицата е вторият най-често посочван основен проблем за страната, а корупцията и престъпността са посочвани като основни проблеми малко по-често от средното за страната (фиг. 2).

През 2015 и 2016 г. оценките на гражданите за ефективността на правителството при разрешаване на основните проблеми пред страната се запазват крайно негативни. Анкетата дава възможност на респондентите да оценят ефективността на правителството по отношение на разрешаването на седем основни проблема и през 2016 г. при всички има увеличаване на ка-

тегорично негативните оценки за сметка на умерено негативните.

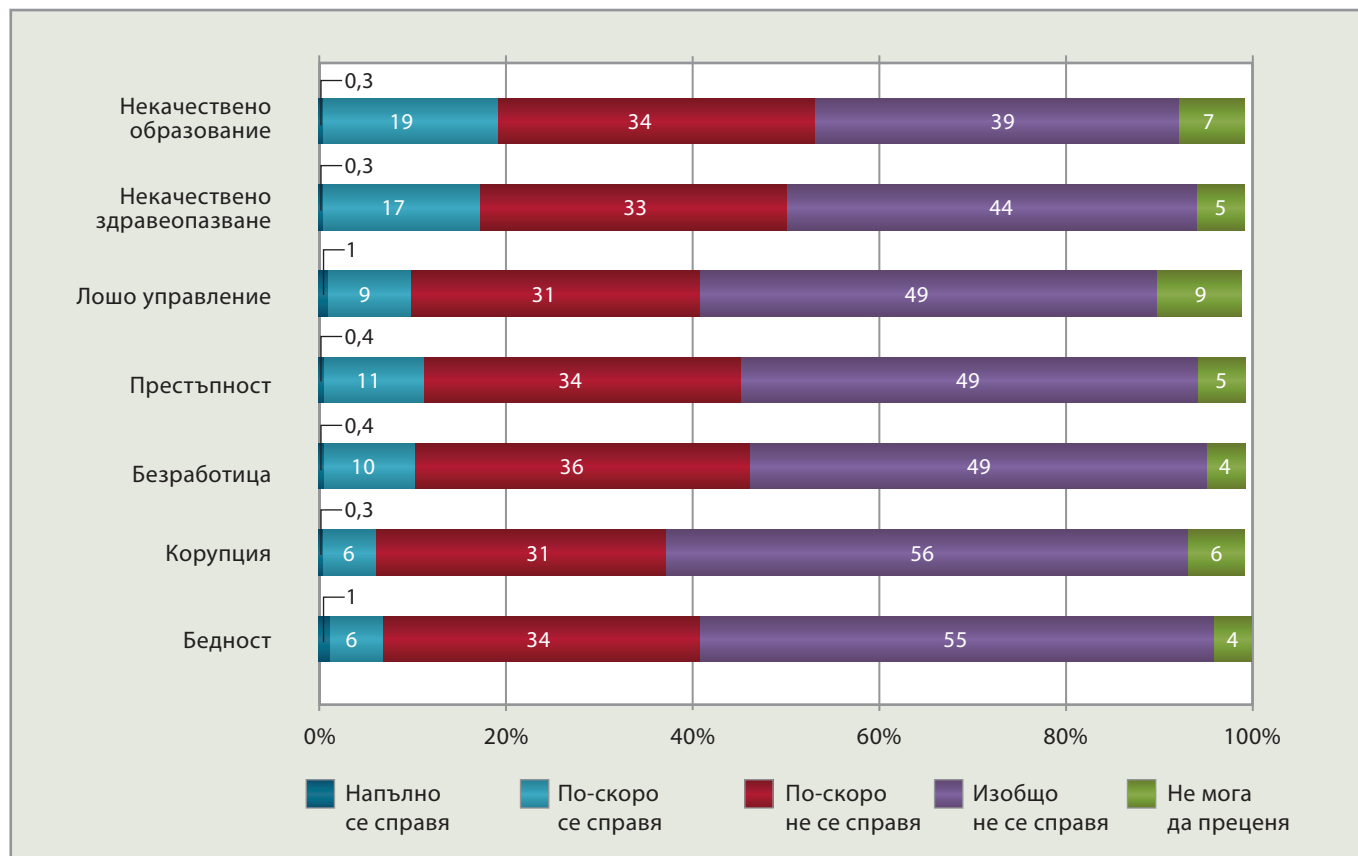
През 2016 г. преобладаващата част от респондентите (87%) смятат, че правителството не се справя с решаването на проблема с корупцията, 89% смятат, че правителството не се справя с решаване на проблема с бедността, около и над 80% отговарят, че правителството не се справя с решаването на проблемите с безработицата, престъпността и лошото управление. През същата година 77% от респондентите смятат, че правителството не се справя с проблемите, свързани с качеството на здравеопазването, а 73% смятат, че правителството не се справя с проблемите, свързани с качеството на образованието.

Между 2015 и 2016 г. се запазва много ниско ниво на положителните оценки за ефективността на правителството, а през 2016 г. по отношение на четири от наблюдаваните проблеми има дори известно намаляване на и без това твърде ниския брой положителни оценки, дадени през 2015 г. Само около и под 1% от респондентите са склонни да дадат категорично положителни оценки за ефективността на правителството по отношение на наблюдаваните седем основни проблема. Умерено положителните оценки за

Мъж на 56 години от областен град:

„За какво говорим, то не останаха вече хора. Кой ще минава през тунела Шипка? За какво се прави туй нещо? Да се трошат пари, а ние да се чудим как да оцеляваме с тия данъци?“⁶⁶

Фиг. 3. Ефективност на управлението

Въпрос: *Моля, дайте оценка на начина, по който правителството се справя с решаването на основните проблеми пред страната в момента.*

ефективността на правителството са малко по-високи при разрешаването на проблеми, които гражданите не разглеждат като приоритетни – 17% от респондентите смятат, че правителството по-скоро се справя с решаването на проблема с некачественото здравеопазване, а 19% смятат, че правителството по-скоро се справя с решаването на проблема с некачественото образование, но те са посочени като основни проблеми само от 2% от респондентите. Данните показват разминаване в приоритетите между правителството и общественото мнение и много ниска оценка за ефективността на управлението изобщо (фиг. 3).

Въпреки че само 15% от респондентите посочват корупцията като основен проблем на страната, тя има отделно важно значение, защото през 2015 и 2016 г. за мнозинството от гражданите корупцията е и остава основното обяснение за бедността в България: половината от респондентите смятат, че България е най-бедната държава в ЕС, защото политиците са корумпирани.

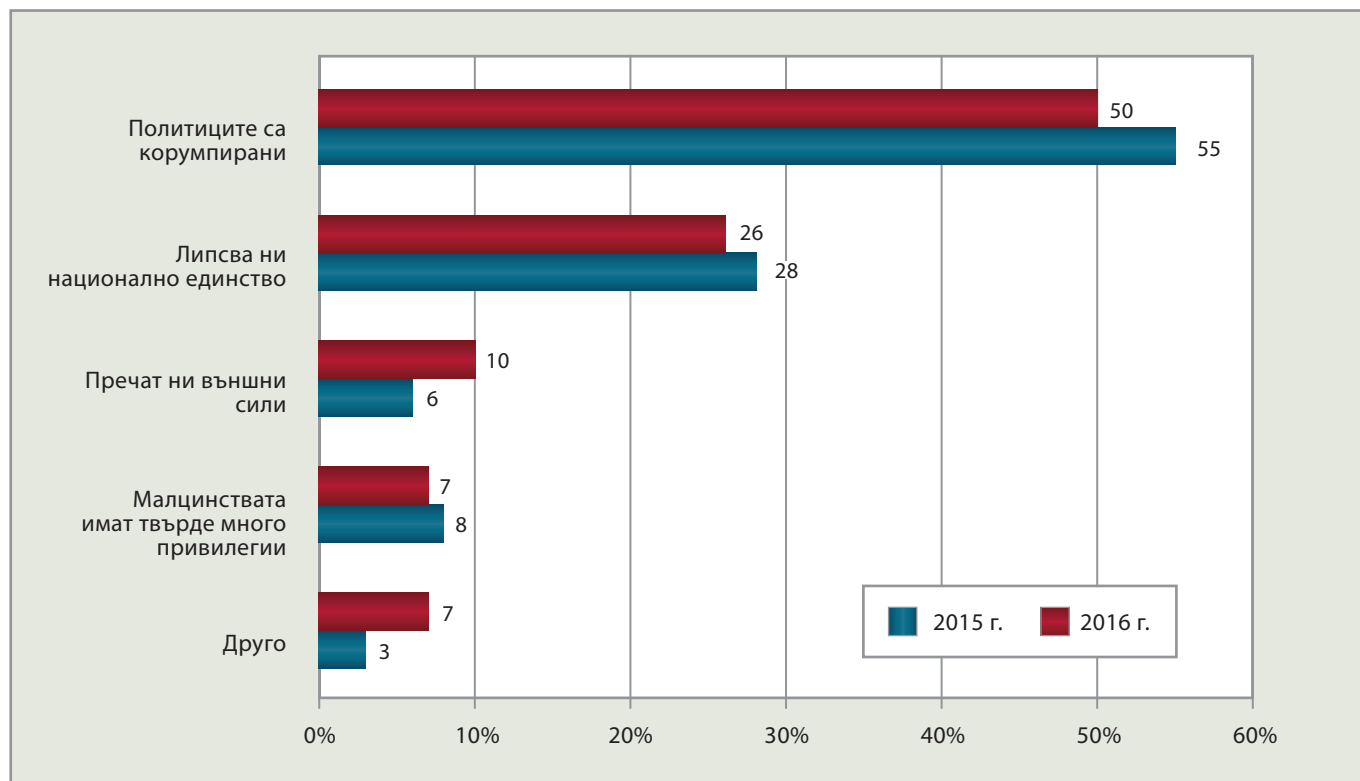
Предварително формулираните възможности за отговор на този въпрос позволяват да се сравнят няколко алтернативни обяснения за бедността в страната,

като някои от тях са частично съвместими с основните ценности на либералната демокрация („политиците са корумпирани“, „липсва национално единство“), а други са в открито противоречие с тях („малцинствата имат твърде много привилегии“). Както и през 2015 г., и при изследването през 2016 г. мнозинството от респондентите отдават предпочитание на обяснения, които са частично съвместими с основните ценности

Жена на 42 години от областен град:

„Трябва да се влагат парите в по-належащи неща за града, които са нужни. Първо да се направи план кое е важно. Както казах, образование и здравеопазване. Ако един човек е болен и на легло, как може да помогне на семейството си и на държавата? А не, дето дават пари отвън за неща като безплатни курсове на борсите. Курс за туй, курс за онуй, тези пари да се вложат за належащи неща. Ние почваме по обратен ред, не от това, което е нужно.“

Фиг. 4. Обяснения за бедността

Въпрос: На какво най-вече се дължи фактът, че България е най-бедната държава в ЕС?

на либералната демокрация. Немаловажни групи от респонденти обаче са склонни да дадат вяра на обяснения, които са в противоречие с основните ценности на либералната демокрация, като през 2016 г. делът на респондентите, които предпочитат такива обяснения, дори слабо нараства – 7% смятат, че бедността на страната се дължи на това, че „малцинствата имат твърде много привилегии“, а 10% смятат, че на страната „пречат външни сили“. Популярността на определени неекспертни и популистки обяснения за наличието на основния според гражданите проблем в страната (бедността) насърчава и постоянно възпроизвежда рискове от задълбочаване на дискриминацията, расизма и ксенофобията в обществото (фиг. 4).

Жител на областен град от ромски произход:

„Корупцията за да спре, основно трябва да има едно Министерство на вътрешните работи и Министерство на правосъдието. Ако дори само там няма корупция, това е мое мнение, не ангажирам никого, но ако само в тези две министерства се спре корупцията, няма да има корупция в министерствата изобщо, в съдебна власт.“

ДОВЕРИЕ В ДЕМОКРАЦИЯТА И В ОСНОВНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

През 2016 г. близо половината от респондентите (49%) са съгласни с твърдението, че демокрацията представлява най-добрата форма за държавно управление на България. Сходен е делът на респондентите, които са били съгласни с това твърдение и през 2015 г. (52%), т.е. по този въпрос между двете изследвания няма съществено развитие. Малко под една трета от респондентите (29%) не са съгласни с твърдението, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България, а всеки четвърти (23%) не може да прецени какво да отговори на този въпрос (фиг. 5).

Високият дял на респонденти, които отговарят, че не могат да преценят, вероятно указва, че „демокрацията“ е понятие, с което значителна част от хората не се сблъскват на всекидневно ниво, нямат пряк опит и за което отказват да дадат оценка. По тази причина и в анкетата не е включен пряк въпрос дали България в момента може да бъде оценена като демократична държава, или не. Такъв въпрос обаче беше включен в изследване чрез фокус групи, като и при трите групи

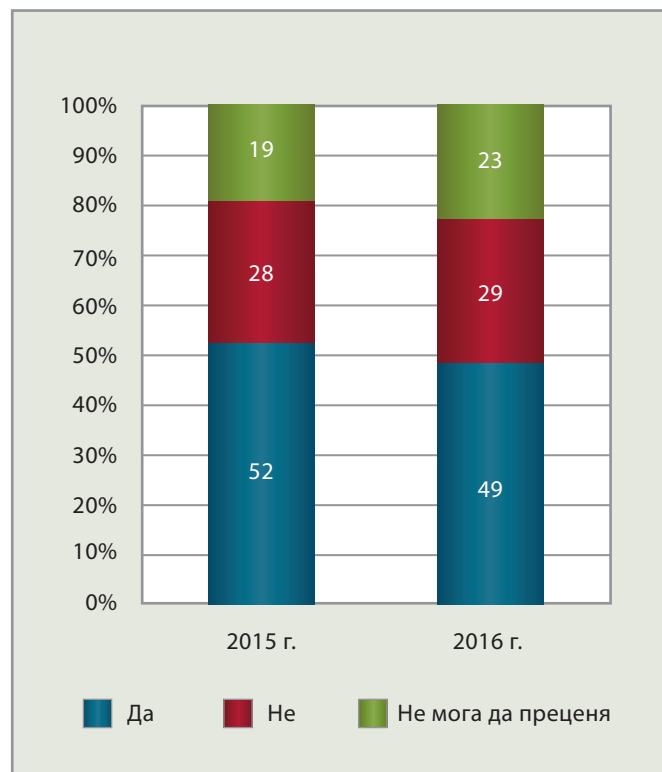

(младежи от София, жители на СЦР и роми от областен град) беше демонстрирано общо съгласие, че България в момента не може да бъде определена като демократична държава.

Количественото изследване през 2015 и 2016 г. показва, че в различните обществени групи се открояват значителни разлики в доверието към демокрацията като най-добра форма за управление на страната. През 2015 г. сред шест обществени групи демокрацията се ползва с по-високо доверие от средното за страната – това са живеещите в София, живеещите в СЦР, по-образованите, по-заможните, работещите и най-младите (на възраст 18–20 години). През 2016 г. при четири от тези групи се запазва по-високо доверие в демокрацията в сравнение със средното за страната – 56% от живеещите в София, 55% от най-образованите, 55% от най-заможните и 52% от работещите са съгласни, че демокрацията е най-добрата форма за управление на страната, сравнено със средно за страната от 49% (фиг. 6).

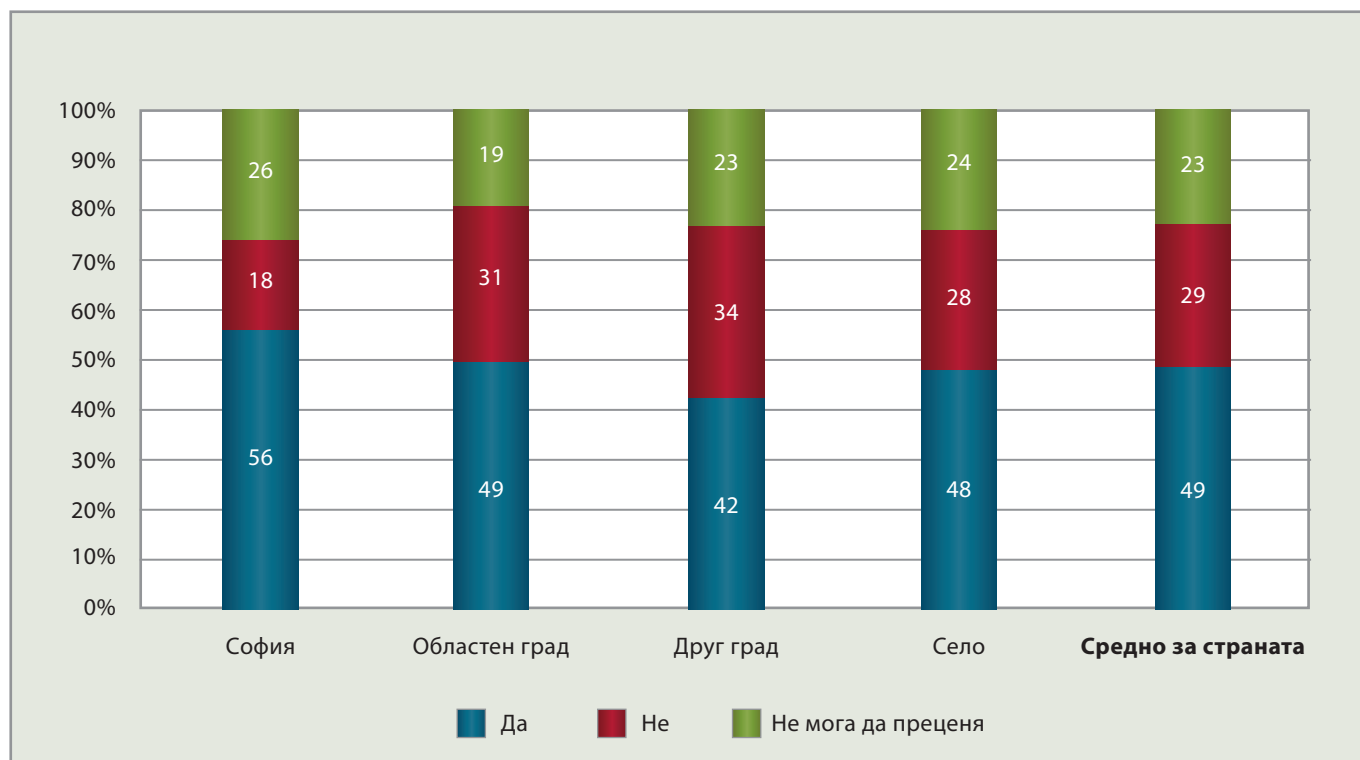
Както беше посочено по-горе, по-образованите респонденти са по-склонни да се доверяват на демокрацията и при тях има малко по-нисък дял на респондентите, които не могат да преценят – през 2016 г.

Фиг. 5. Доверие в демокрацията

Въпрос: *Вярвате ли, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България?*

Фиг. 6. Доверие в демокрацията според населеното място

Въпрос: *Вярвате ли, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България?*

Мъж на 30 години от София:

„Тук (демокрацията, б.а.) звучи малко като утопия. Нямаме гражданско общество, което да се подкрепя, че да се случи всичко след това.“

Жена на 22 години от София:

„Демокрация има за този, който е на върха. За простолудието няма демокрация. Не сме равнопоставени пред закона.“

Жена на 24 години от София:

„Бутайки институциите (като караш институциите да си вършат работата, б.а.), създаваш демокрацията.“

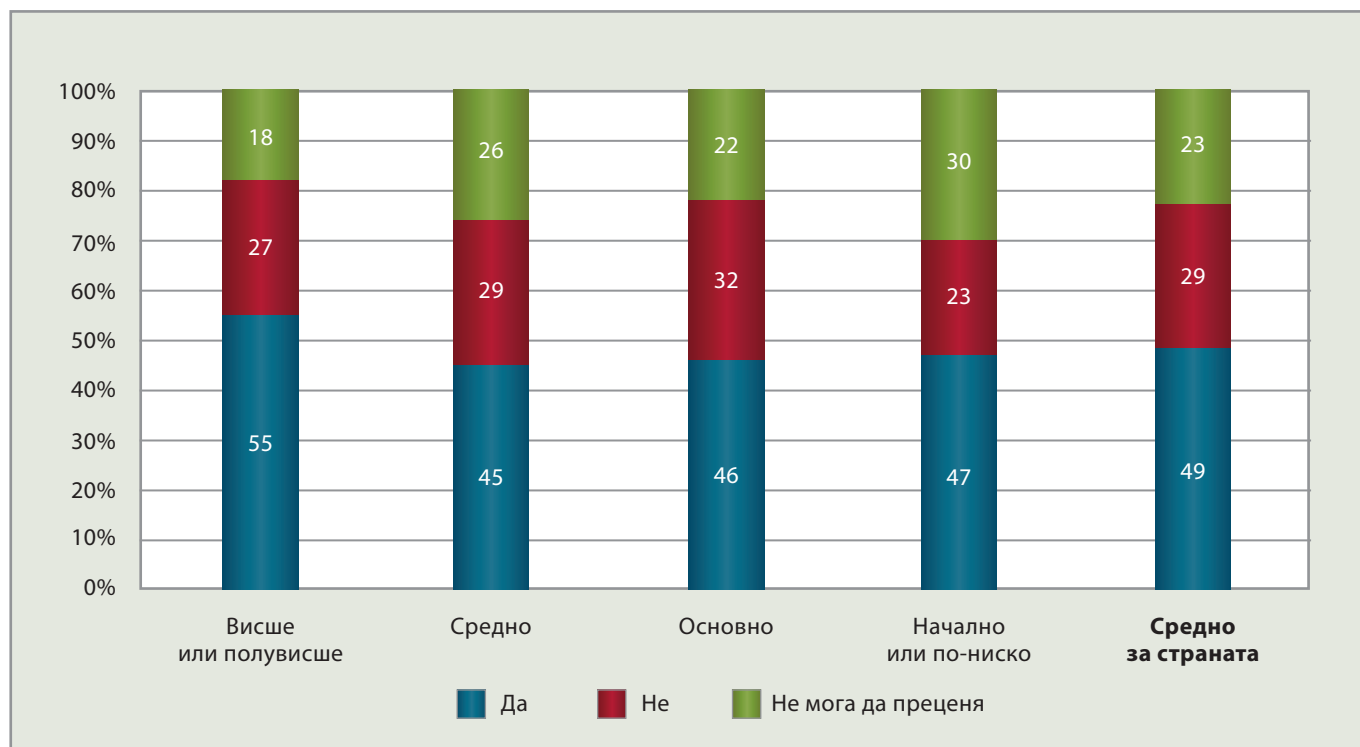
55% от респондентите с висше или полувисше образование смятат, че демокрацията е най-добрата форма за управление на страната, сравнено с 49% средно за страната, а 18% от респондентите с висше или полувисше образование не могат да преценят в сравнение със средно 23% за страната (фиг. 7).

Образованието на респондентите е един от факторите, които имат известно значение за определяне

на нагласите към демокрацията, макар че дори при най-образованите е смущаващо висок делът на тези, които не могат да преценят (почти една пета). Хората със средно образование, които имат доверие в демокрацията, са точно 10% по-малко, отколкото хората с висше или полувисше образование, за които това е предпочитаната форма за държавно управление. С намаляване на образованието обаче не намалява и доверието в демокрацията. По-скоро характерни за хората с образователни нива под средно образование са по-честите отговори, че не могат да преценят – при хората с начално и по-ниско образование почти една трета (30%) отговарят така.

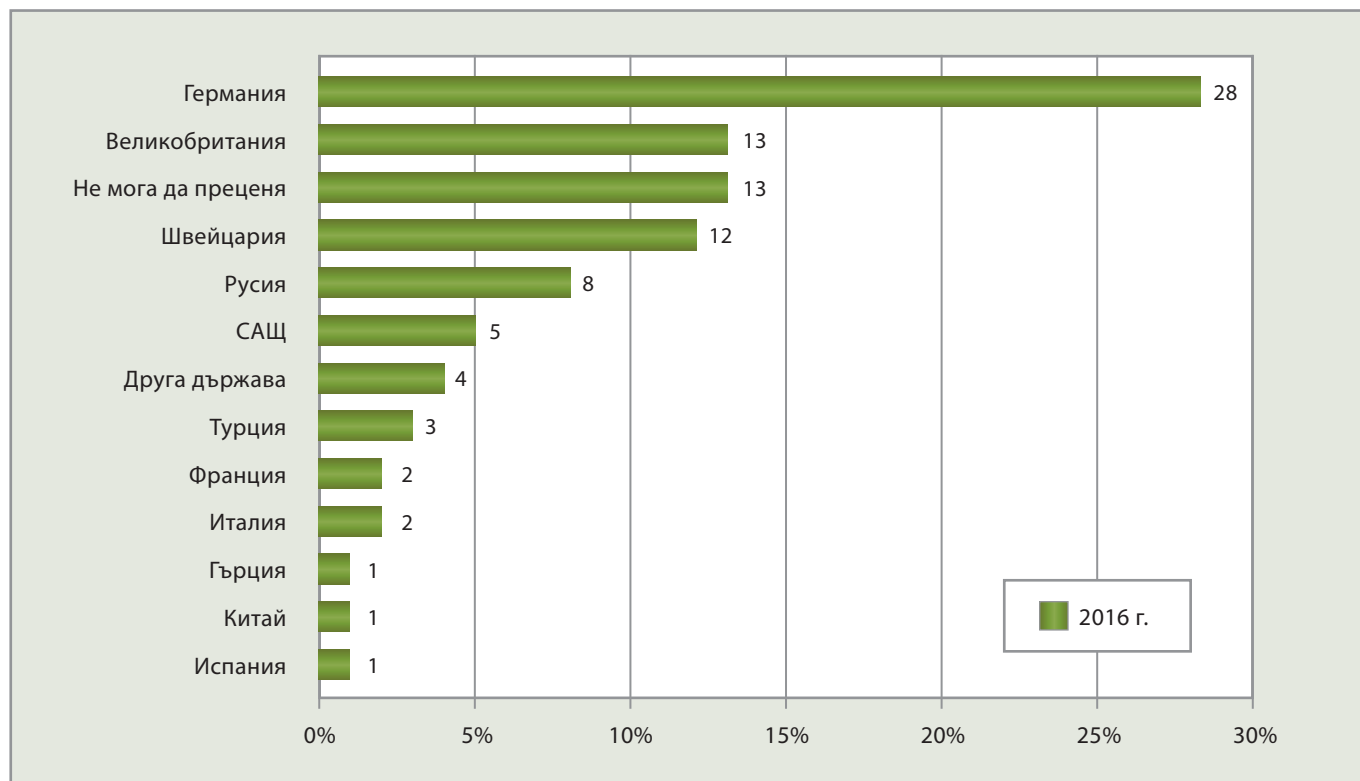
Индиректно оценката на обществените нагласи спрямо демокрацията може да бъде изведена въз основа на кръга от чужди държави, които гражданите възприемат като държави с добро управление и за които смятат, че могат да служат като модел за държавното управление в България (фиг. 8). През 2015 и 2016 г. в челната тройка на държавите, които според гражданите могат да служат като модел за добро управление за България, не са посочени примери на недемократични държави. Германия остава най-предпочитаният модел за подражание при реформа на националните институции – най-голям дял (28%) от респондентите я посочват като пример за държава, която

Фиг. 7. Доверие в демокрацията според образованието

Въпрос: *Вярвате ли, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България?*

Фиг. 8. Световен пример за добро управление

Въпрос: Според Вас коя от държавите по света се управлява добре и България би трябвало да взема пример от нея?

се управлява добре и от която България би трябвало да взема пример. На второ и трето място като модел за добро управление между 12 и 13% от респондентите посочват Великобритания и Швейцария. В сравнение с резултатите от изследването през 2015 г. няма промени в челната тройка на държави, които според българските граждани представляват модели за добро управление.

Количественото изследване показва, че между 2015 и 2016 г. значително е намаляла подкрепата за Германия като желан модел за подражание – при първото изследване Германия е посочена като такъв от 40% от респондентите, но при второто само 28% са на това мнение. Намаляването на популярността на Германия като модел за държава с добро управление вероятно е свързано с това, че българите не одобряват политиката на канцлера Меркел за „отворени врати“ и приемане на бежанци от Близкия изток. Тази хипотеза трябва да се тества в следващо количествено изследване. През 2016 г. тя беше изрично формулирана и подкрепена в една от трите фокус групи.

Основната задача на трите проведени фокус групи беше да се очертаят факторите, които определят управлението на една чужда държава като „добро“,

кое прави едни държави желан модел за подражание, а други – не.

Във фокус групата с младежи от София се очерта консенсус, че най-добре управляваните държави, от които България може да взема пример, са скандинавските държави и Холандия. Основните фактори, които определят тези държави като желан модел за подражание, според участниците във фокус групата с младежи са голямата лична свобода, която имат там хората (изразено най-вече чрез различни аспекти на холандската образователна система), „социалната сигурност“ и „липсата на показно изразяване на социалното положение“. Мотивът за липсата на показност („политиците не парадират с колите си“) беше споделен и при фокус групата с жители на необластен град от СЦР като основание за посочването на Швейцария като пример за добро управление. Липсата на показност е друг начин да се формулира идеята за равенство на гражданите като съществен елемент от разбирането за „добро управление“ и желан модел за подражание за управлението у нас.

При фокус групите с жители на необластен град в СЦР и с роми от областен град Гърция беше посочена далеч на по-предно място като пример за добро уп-

Мъж на 47 години от областен град:

„Сега (при демократичното управление, б.а.) най-хубавото е, че вече можеш да излезнеш, да си хванеш пътя.“

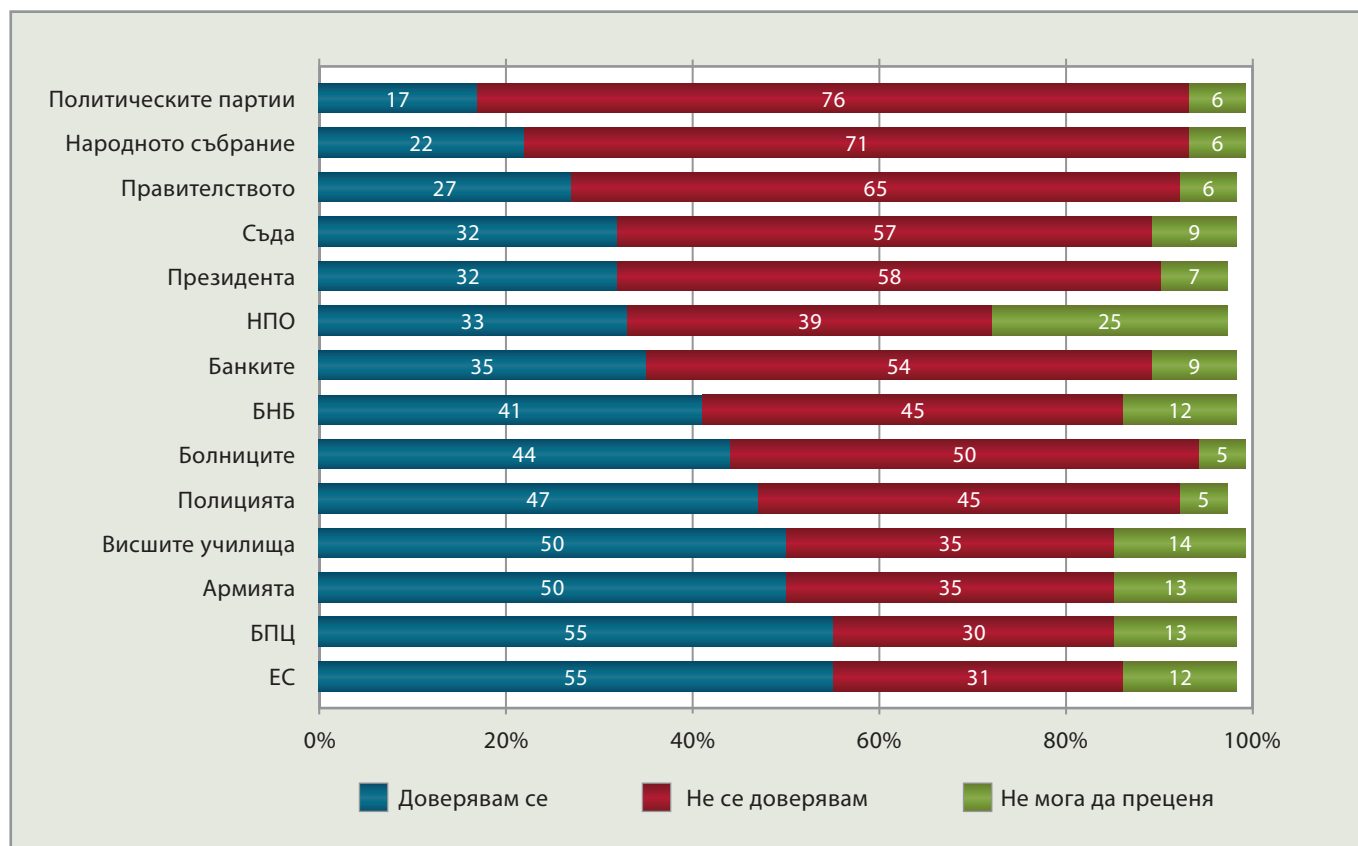
равление в сравнение с количественото изследване. Във фокус групата с жители на необластен град от СЦР бяха очертани два консенсусни фактора, които определят управлението в Гърция като „добро“ и като желан модел за подражание: национално обединение/ солидарност, когато гърците демонстрират, когато искат да постигнат нещо заедно, и липсата на страх у гърците, че тяхното недоволство може да им навреди.

Във фокус групата с роми изборът на Гърция като желан модел за подражание беше подкрепен също с аргумент за наличието на силно национално обединение в преследването на обща цел. При ромите обаче освен Гърция бяха посочени и две други държави като примери за добро управление – Румъния и Франция. Като фактор за определянето на Румъния като пример

за добро управление беше посочена проведената там „качествена реформа в съдебната система“, а при избора на Франция отново се открие мотивът за равенството на гражданите, макар и формулиран по различен начин: „(Франция – б.а., И.И.) дава възможност на всички хора, които е колонизирала преди векове, да станат пълноправна част от обществото“.

Въпреки че гражданите заявяват подкрепа за демокрацията като най-добра форма за управление на страната и разглеждат само демократични държави като подходящи модели за подражание в българското държавно управление, количественото изследване показва, че те имат трайно ниско доверие в основните институции на представителната демокрация (фиг. 9). През 2015 и 2016 г. изследването тества обществените нагласи спрямо 14 различни институции и Народното събрание и политическите партии заемат последните две места с най-ниско обществено доверие. Огромното мнозинство от респондентите (76%) заявяват, че не са склонни да се доверят на политическите партии, а 71% казват, че не се доверяват на Народното събрание.

Фиг. 9. Доверие в институциите

Въпрос: В каква степен имате доверие на следните институции/организации? („Доверявам се“ отразява сбора на отговорилите „Напълно се доверявам“ и „По-скоро се доверявам“, а „Не се доверявам“ – сбора на отговорилите „По-скоро не се доверявам“ и „Изобщо не се доверявам“.)

Институциите на Европейския съюз трайно се ползват с по-високо доверие от националните институции. Само две от включените в изследването институции през 2016 г. се ползват с доверието на повече от половината респонденти (55%) – Европейският съюз и Българската православна църква (БПЦ). Половината от респондентите се доверяват на армията и на висшите училища, а 47% от респондентите се доверяват на полицията. Както и през 2015 г., доверието в полицията у нас е доста по-високо от доверието в съда – само около една трета от респондентите (32%) заявяват, че са склонни да се доверят на съда.

Около една трета от респондентите съобщават, че са склонни да се доверят на неправителствените организации в страната (НПО), като това ниво на доверие е около средното за 14-те институции и организации, които са включени в анкетата. Нивото на обществено доверие в НПО е по-високо от доверието в политическите партии и в Народното събрание, сходно е с нивото на обществено доверие в президента и в съда и доста по-ниско от доверието в полицията, армията и Българската православна църква.

Важно е да се отбележи, че една четвърт от респондентите (25%) отговарят, че не могат да преценят доколко са склонни да се доверят в „неправителствените организации“. За всички останали организации или институции, включени в изследването, делът на отговорилите „не мога да преценя“ е доста по-нисък (между 9 и 13%). Обяснението за този висок дял отговорили „не мога да преценя“ при „неправителствените организации“ се дължи най-вероятно на по-голямата трудност да се дефинира такава общност: „неправителствените организации“ не са отделна организация или институция; зад това събирателно име стоят множество юридически лица с нестопанска цел и неформални граждански инициативи, които изпълняват широк спектър от различни дейности, включително спортни клубове, организации, които предоставят социални услуги, образователни и правозащитни организации; всички те имат малко общо в предмета си на дейност, но споделят общ принцип на организация и

Жена на 23 години от областен град от ромски произход:

„Аз бих казала Германия, преди Меркел да пусне мигрантите. Слаба държава става, сякаш не я пазят достатъчно, а преди това не съм чувала там да не се спазват законите.“

Възрастна жена от областен град от ромски произход:

„Аз съм за Германия, защото там е по-добре. От рода ми всички са в Германия, какви неща разказват за там. Разказват, работели си хората, имало работа, с добро, хубаво заплащане, с по-големи детски надбавки, социалните им помощи нормални.“

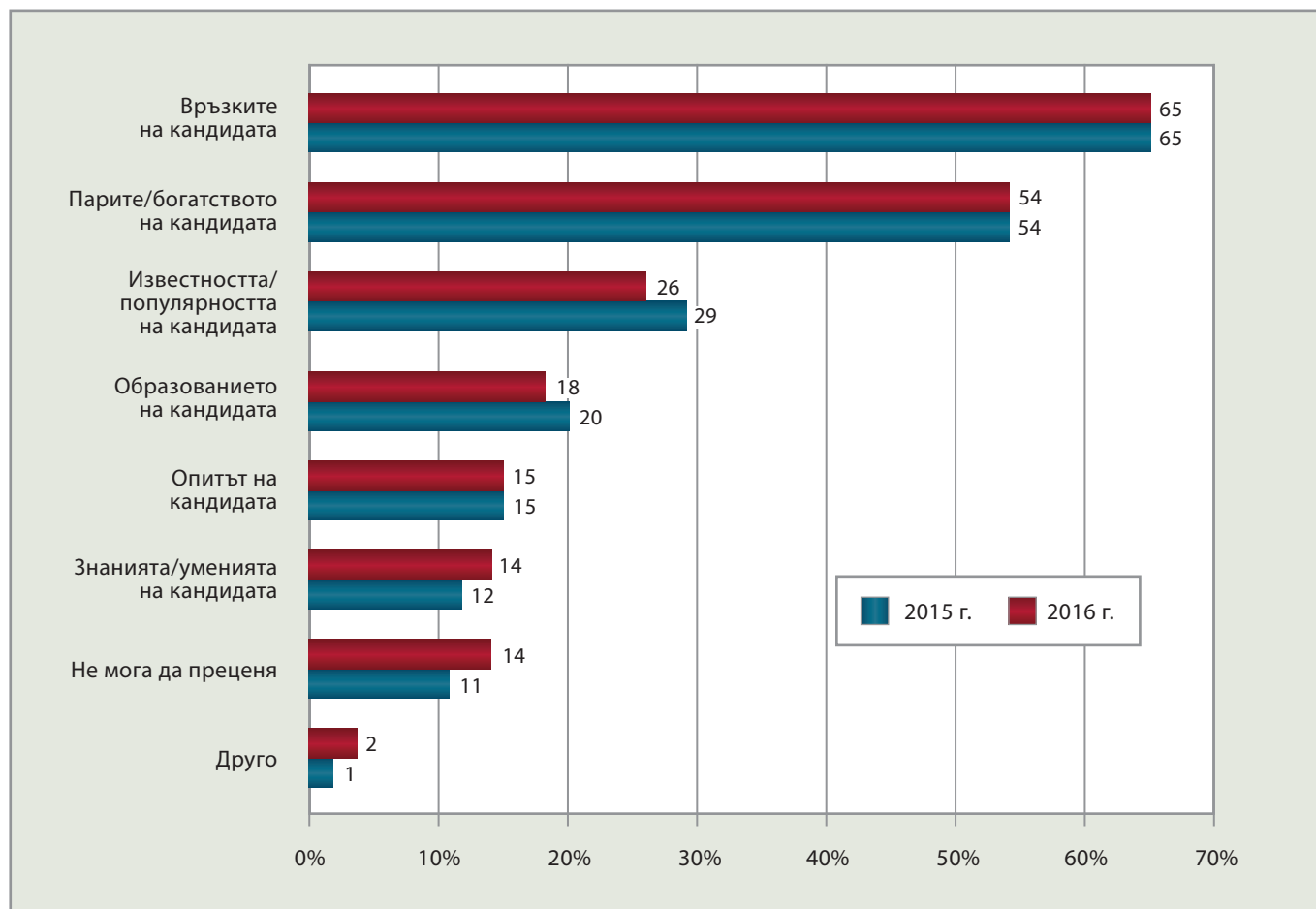
работа. При това положение за гражданите е трудно да си представят един цялостен сектор на „неправителствените организации“, а тези, които отговарят, че им имат доверие, най-вероятно си представят конкретна неправителствена организация и доверието в нея не трябва да се възприема непременно като доверие в целия сектор.

Проблемът обаче не е само в трудностите с дефинирането на общо понятие за „неправителствени организации“. Броят на респондентите, които не могат да преценят дали имат доверие в „неправителствените организации“, варира според типа на населеното място, в което те живеят, и това предполага, че той зависи и от достъпа на гражданите до информация и услуги, предоставяни от конкретни неправителствени организации. В София и в селата почти една трета от респондентите (32%) отговарят, че не могат да преценят дали имат доверие в „неправителствените организации“, т.е. може да се предложи, че по-рядко имат досег с информация за или с резултати от тяхната работа. Сред жителите на областните градове значително по-нисък брой респонденти отговарят, че не могат да преценят (само 17%), т.е. напълно съизмерим с дела на отговорилите „не мога да преценя“ по отношение на другите институции и организации.

Важен елемент от обществените нагласи спрямо демокрацията у нас е съществуващият конфликт⁶ между подкрепа за демокрацията по принцип като форма на държавно управление и ниското доверие в институциите на представителната демокрация. Заявеното доверие в демокрацията като предпочитана форма за държавно управление не се основава на реален опит от участие в демократичен процес на вземане на решения и на доверие в основните институции; по тази

⁶ Многократно посочван преди и в други изследвания, например Димитрова, Б. Подвижните пясъци на обществените нагласи. Политически, икономически и статусни промени в периода 2002–2007 г. – В: Състояние на обществото 2008. София: Институт „Отворено общество – София“, 2008.

Фиг. 10. Основни фактори за достъп до висши държавни длъжности

Въпрос: Кои от следните фактори имат най-голямо значение при назначаване на хора на висши държавни длъжности?

причина регистрираната към момента подкрепа за демокрацията е абстрактна, повече в сферата на пожеланията, отколкото на реалността, а с течение на времето може да се окаже и неустойчива.

Редом с наличието на определени институции принципите, въз основа на които се формират националните елити, са един от показателите за оценка на качеството на демокрацията⁷. Анкетата през 2016 г. показва, че за мнозинството от респондентите основните фактори за достъп до висши държавни длъжности в България са връзките и парите/богатството на кандидата. По този въпрос няма промяна спрямо резултатите от изследването през 2015 г. Според мнозинството от анкетираните образованието, опитът, знанията или уменията на кандидатите са категорично по-маловажни фактори за достъп до висша държавна длъжност от връзките или богатството на кандидатите (фиг. 10).

⁷ Вж. Проданов, Г. Качество на демокрацията като качество на елитите. – В: Кънев, Д., А. Тодоров (ред.). Качество на демокрацията в България. София: Изток-Запад, 2014, с. 391.

ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО И УЧАСТИЕ НА ГРАЖДАНИТЕ В УПРАВЛЕНИЕТО

През 2015 и през 2016 г. са регистрирани трайно установени нагласи, според които гражданите не се чувстват представени в управлението на страната и нямат доверие на отделните свои избрани представители. Мнозинството от респондентите (58%) не са съгласни с твърдението, че има поне един народен представител, на когото те имат доверие и който

Младеш от София:

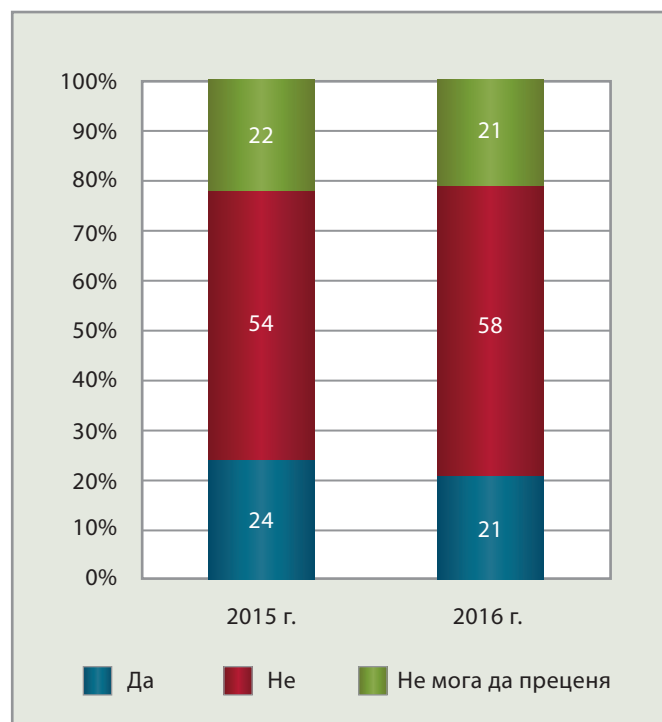
„Не виждам добри примери в политиката. Не че ние трябва да управляваме, ама трябва като едно неболно общество да кажем какво искаме.“

представлява хора като тях. Само 21% от респондентите са съгласни с това твърдение (фиг. 11).

Значителни разлики по отношение на доверието в депутатите и на усещането за представеност има според възрастта, заетостта, образованието, етническия произход и типа на населеното място по местоживее-не на респондентите (фиг. 12, 13 и 14). Сред живеещите в София има по-ниско доверие и по-слабо усещане за представеност в централния орган на държавна власт в сравнение с останалата част от страната – само 12% от софиянциите са съгласни с твърдението, че в Народното събрание има поне един народен представител, на когото имат доверие и който представлява хора като тях, при средно 21% за страната. Сред младежите на възраст 18–29 години, сред безработните и сред респондентите, които се самоопределят като роми, също има по-ниско доверие в отделни народни представители и по-слабо усещане за представеност. Например само 13% от респондентите на възраст 18–29 години са съгласни, че в Народното събрание има поне един народен представител, на когото имат доверие, при средно 21% за страната.

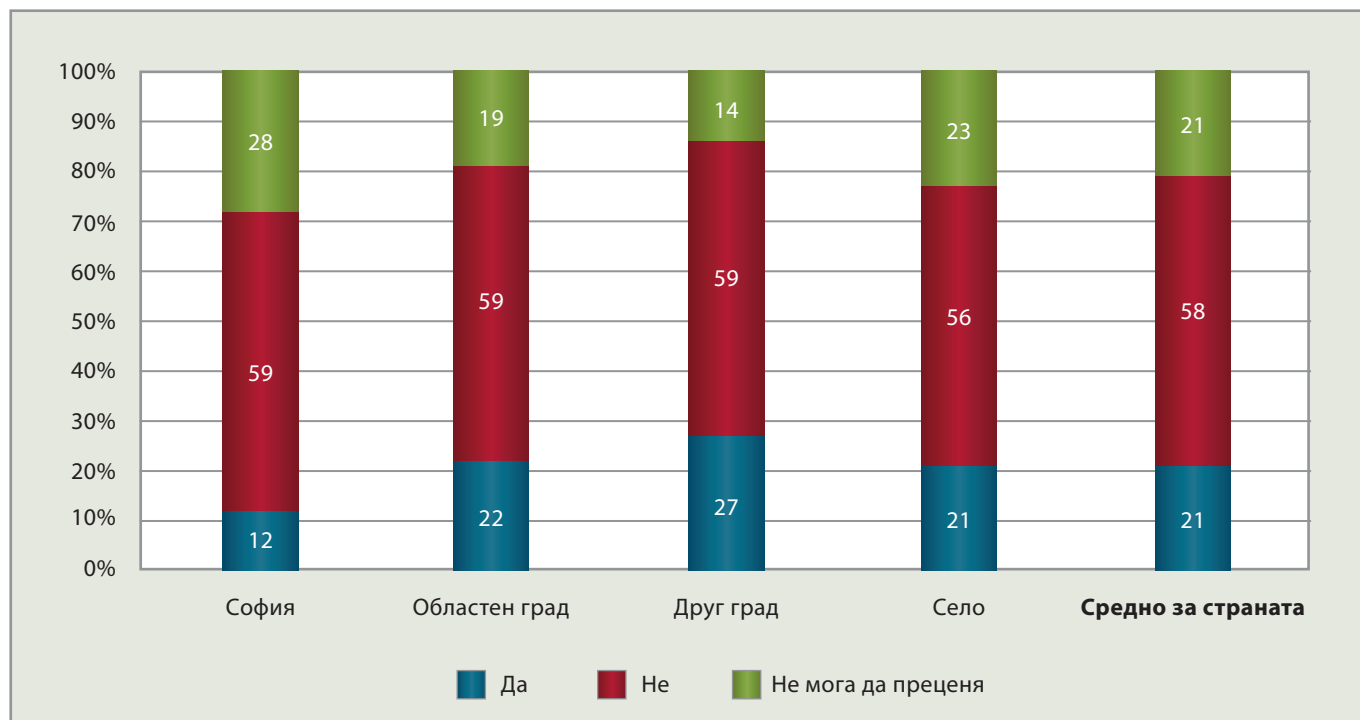
По-високо доверие в отделни депутати и по-добро усещане за представеност има сред респондентите, които се самоопределят като турци – 36% от тях са съ-

Фиг. 11. Доверие в отделни народни представители

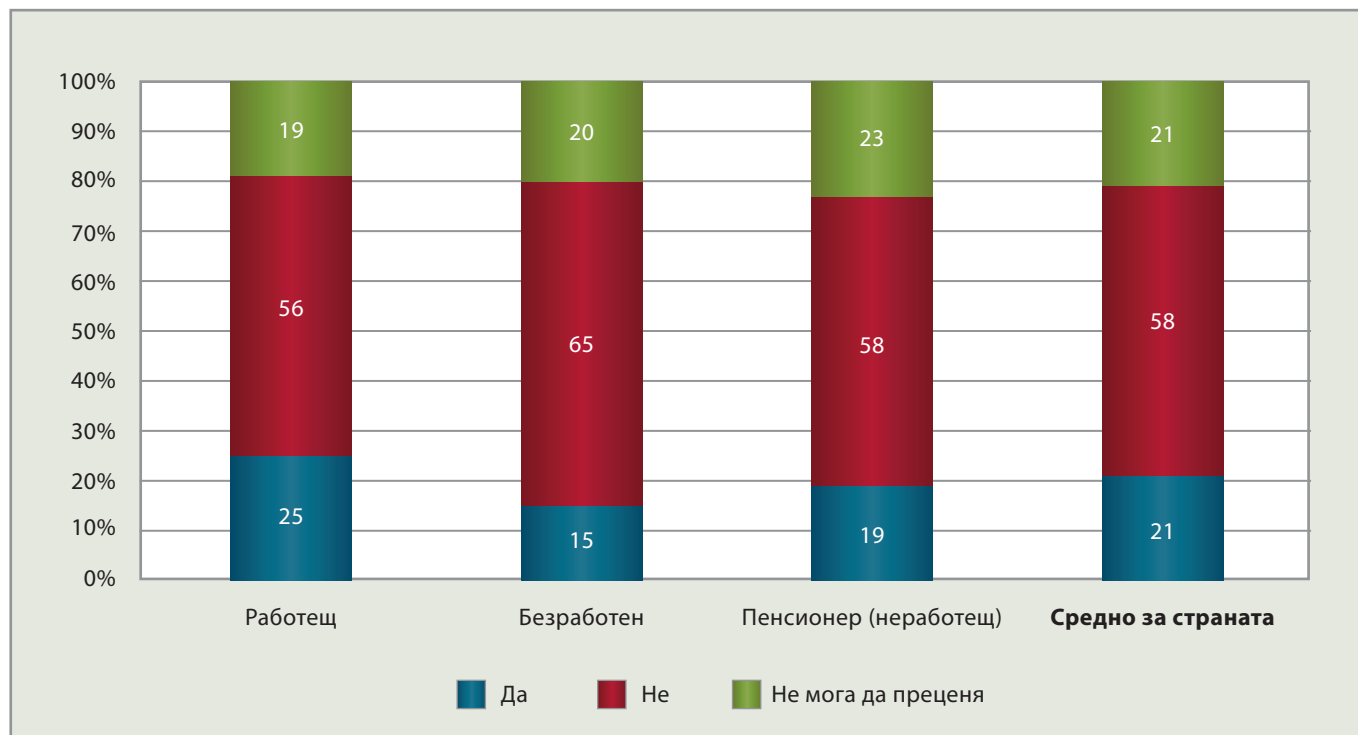
Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Народното събрание има поне един депутат от моя избирателен район, на когото имам доверие и за когото знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?*

Фиг. 12. Доверие в отделни народни представители според населеното място

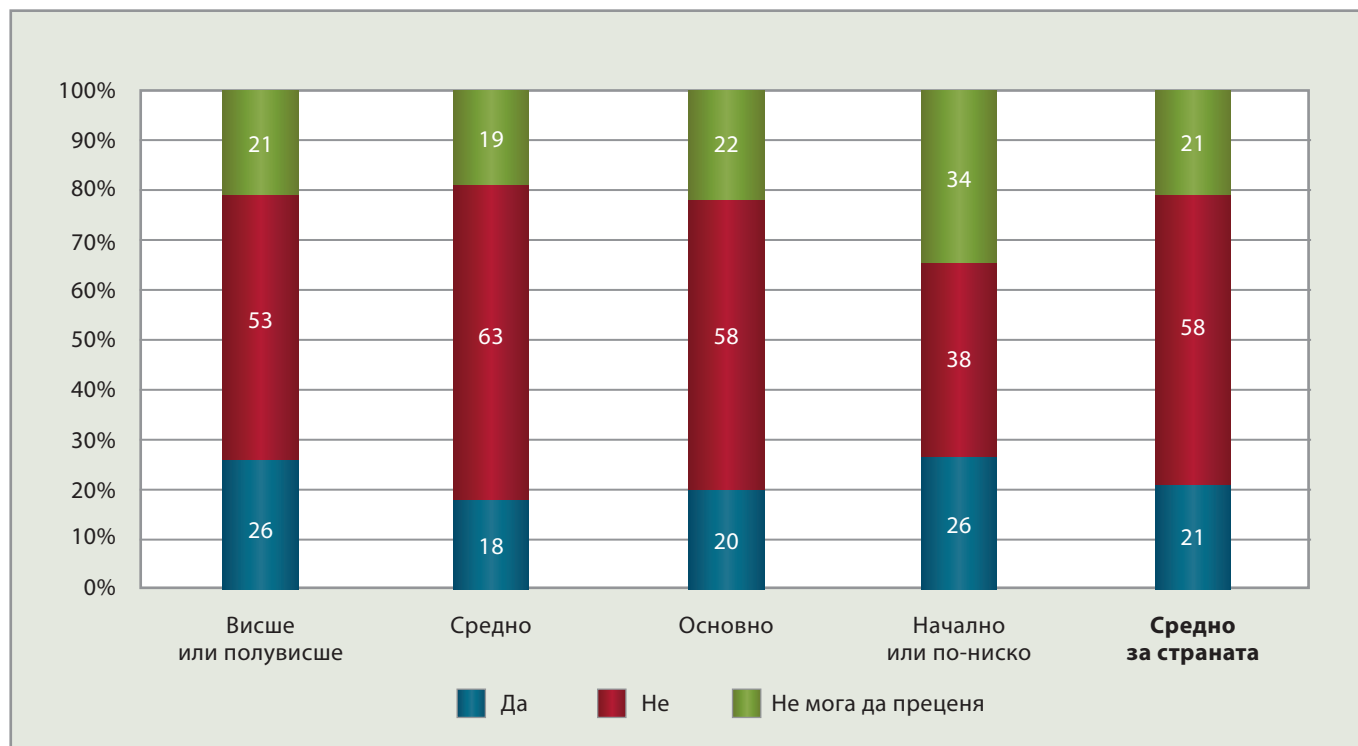
Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Народното събрание има поне един депутат от моя избирателен район, на когото имам доверие и за когото знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?*

Фиг. 13. Доверие в отделни народни представители според заетостта

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Народното събрание има поне един депутат от моя избирателен район, на когото имам доверие и за когото знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?

Фиг. 14. Доверие в отделни народни представители според образованието

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Народното събрание има поне един депутат от моя избирателен район, на когото имам доверие и за когото знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?

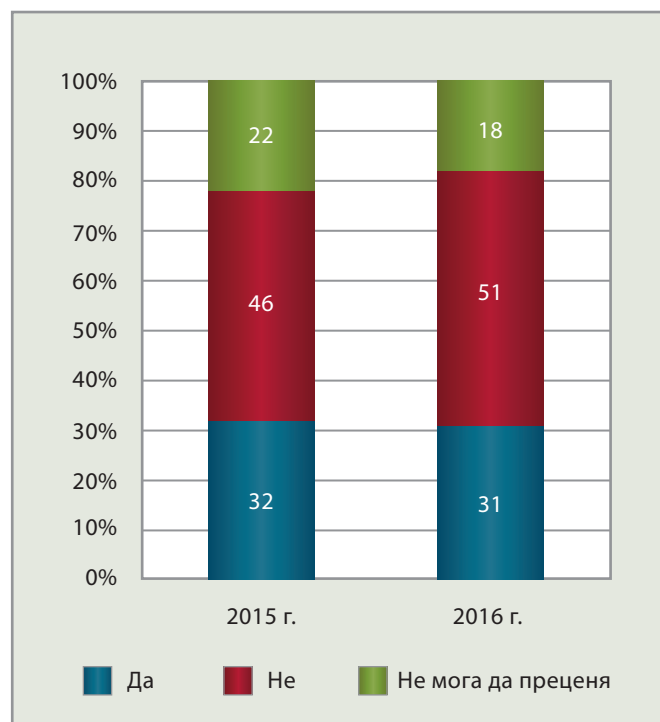
гласни с твърдението, че в Народното събрание има поне един народен представител, на когото имат доверие, при средно 21% за страната. Хората със средни доходи (400–600 лв. на член от семейството на месец), работещите и живеещите в необластните градове също имат малко по-високо доверие и по-изразено усещане за представеност в Народното събрание от средното за страната.

Както и през 2015 г., гражданите имат малко по-високо доверие и по-изразено усещане за представителност в органите на местната власт, отколкото в органите на централната власт. Всеки трети се чувства представен и има доверие в поне един общински съветник в общината, в която живее (фиг. 15). Доверието в отделни общински съветници е значително по-ниско от средното за страната сред същите групи респонденти, които се чувстват и по-слабо представени в Народното събрание. Само 18% от живеещите в София, само 17% от респондентите, които се самоопределят като роми, и само 21% от младежите на възраст 18–29 години имат доверие и се чувстват представени от поне един общински съветник в своята община при 31% средно за страната.

Доверието в отделни общински съветници и усещането за представеност са по-високи от средните за страната при четири обществени групи: респондентите, които се самоопределят като турци (49% от тях имат доверие на поне един общински съветник), живеещите в ЦР (47% от тях имат доверие на поне един общински съветник), хората със средни доходи (41% от тях имат доверие на поне един общински съветник), както и живеещите в необластните градове и селата (38–39% от тях имат доверие на поне един общински съветник, при средно 31% за страната).

При софиянци картината с доверието в отделни общински съветници съществено се отличава спрямо останалата част от страната. Повече от половината от анкетираните в София (52%) не са съгласни с твърдението, че в Общинския съвет има поне един общински съветник, на когото те имат доверие и който представлява интересите на хора като тях. Почти една трета от респондентите в София отговорят, че не могат да преценят, а само 18% от респондентите в София са съгласни с подобно твърдение. За сравнение в останалите типове населени места делът на респондентите, които не могат да преценят, варира между 12 и 18%. Освен това в София делът на респондентите, които имат доверие в поне един общински съветник, е наполовина по-нисък в сравнение с живеещите в градовете, които не са областни центрове, и в селата

Фиг. 15. Доверие в отделни общински съветници

Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Общинския съвет на моята община има поне един представител, на когото имам доверие и за когото знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?*

– там съответно 38 и 39% имат доверие поне в един общински съветник.

Причината за по-различното положение в София може да се търси в структурата на органите на местната власт, която е зададена в Конституцията и в Закона за местното самоуправление и местната администрация – за София има един общински съвет за население от 1,25 млн. души, което поставя по-големи бариери пред усещането за представеност и доверието на гражданите в органите на местно самоуправление в сравнение с другите населени места в страната.

По отношение на усещането за представеност и доверието на гражданите в органите на местно самоуправление се наблюдават и определени разлики във връзка с етническия произход на респондентите. При тези от тях, които се самоопределят като турци, делът

Мъж на 56 години от областен град:

„Има насаден страх в хората, да не засегнат някого, защото не се знае.“

Жена на 42 години от областен град:

„Може би имат страх да не би, защото аз да съм първата, не знам, притеснение, страх да не би някой, ако се надигне пръв, да му се навреди в работата.“

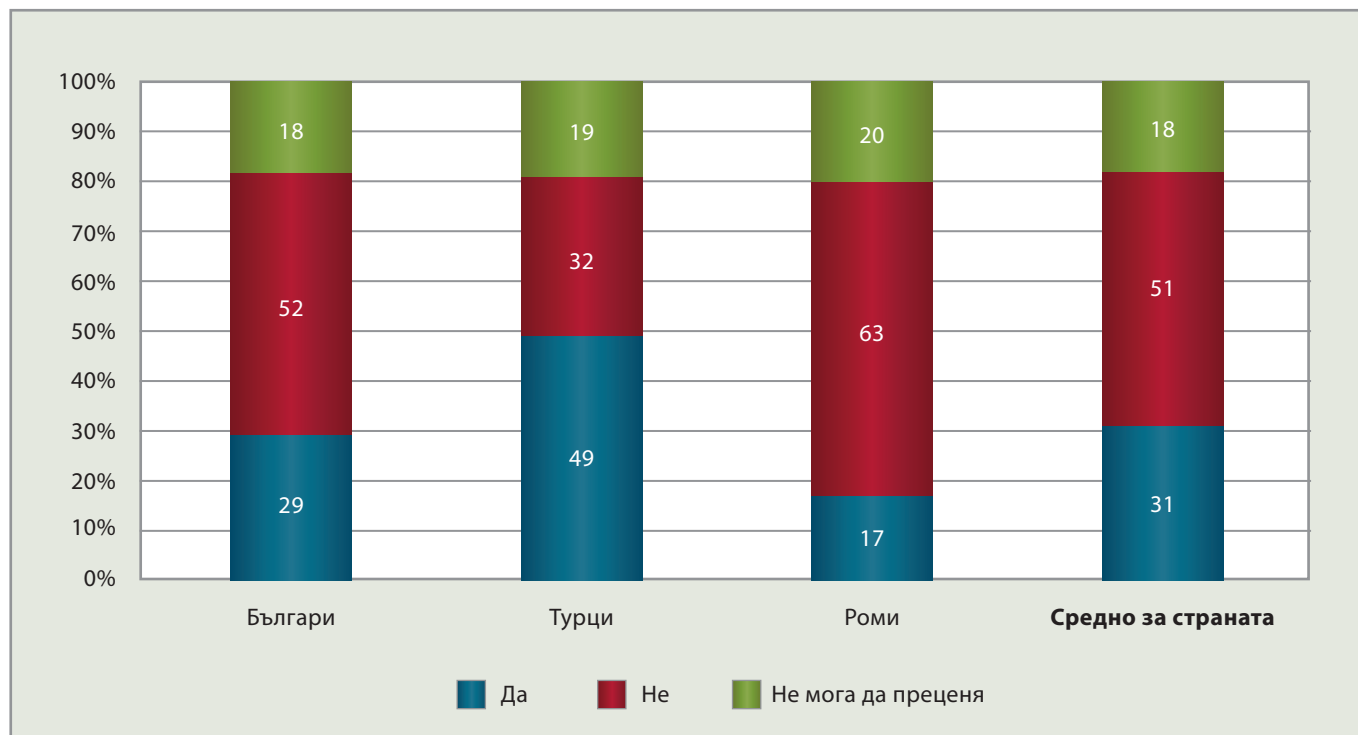
на съгласните с твърдението, че в местния общински съвет има поне един общински съветник, на когото те имат доверие и който представлява техните интереси, е 49%, което е значително повече от средното за страната (31%). На обратния полюс са респондентите, които се самоопределят като роми. Мнозинството от тях (63%) не са съгласни с твърдението, че има поне един общински съветник, на когото те могат да имат доверие и който представлява техните интереси. Само 17% от респондентите, които се самоопределят като роми, са съгласни с това твърдение, сравнено с 31% средно за страната (фиг. 16).

Когато се разглежда усещането за представеност и доверието в отделни общински съветници на респондентите от различни възрастови групи, се забелязва, че най-младите се чувстват по-слабо представени в органите на местна власт – само 21% от респондентите

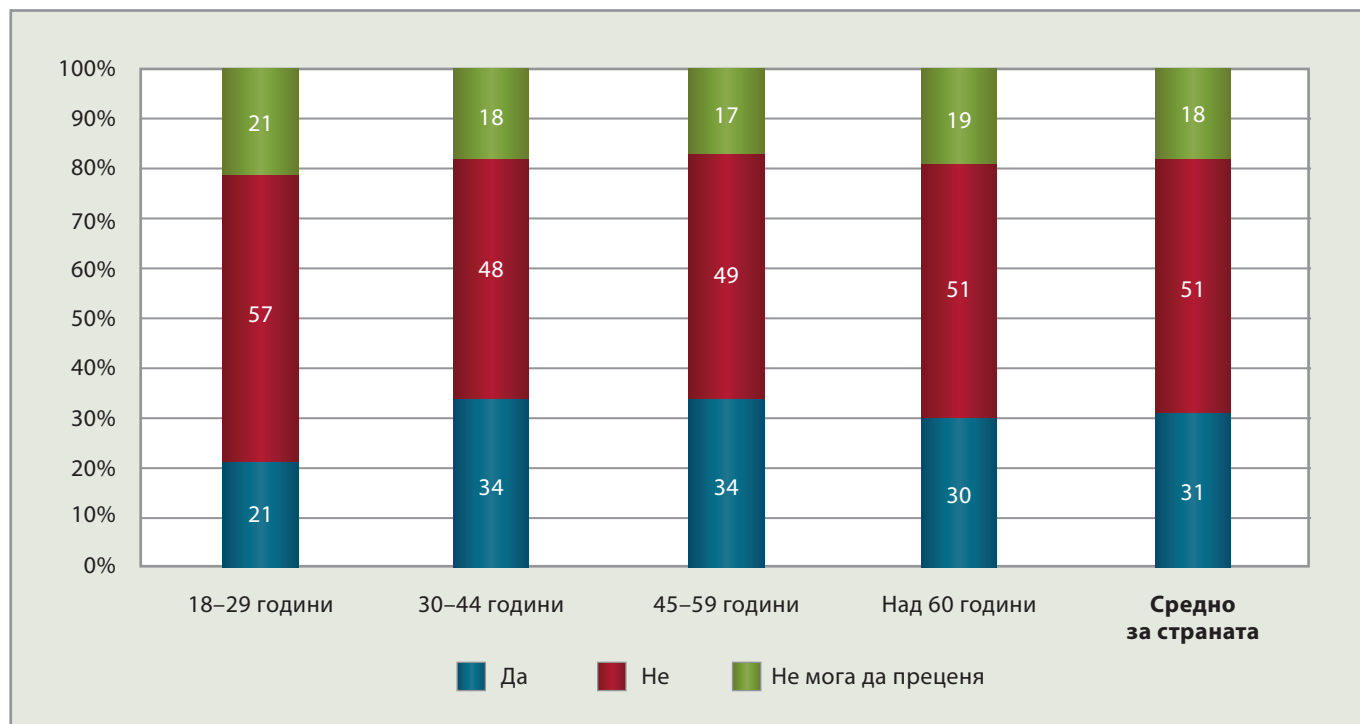
на възраст 18–29 години са съгласни, че в Общинския съвет в тяхното населено място има поне един съветник, на когото те имат доверие и който представлява интересите на хора като тях. Това е доста по-ниско от средното за страната – 31% (фиг. 17). Както беше посочено и по-горе, младите хора се чувстват по-слабо представени и в Народното събрание и имат и по-ниско доверие в отделни народни представители в сравнение със средното за страната.

Ниското доверие в институциите и слабото усещане за представеност на гражданите в управлението се допълват и от трети основен проблем пред състоянието на основните ценности на ЕС у нас – ниска степен на включване във всякакви форми на обществен живот. Само между 5 и 6% от респондентите съобщават, че членуват в професионален съюз или политическа партия, и тези нива остават без промяна в сравнение с предишни подобни изследвания, най-ранното от които е от 2002 г. За периода между 2002 и 2016 г. членството в читалища, спортни дружества и клубове се увеличава, но общият дял на членуващите в тях е между 4 и 6% от гражданите. За същия период от 14 години делът на тези, които не членуват никъде, е спаднал от 85 до 80%, но все още показва тревожно високи нива на изключване на широки групи от гражданите от обществения живот.

Фиг. 16. Доверие в отделни общински съветници по етнически групи

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Общинския съвет на моята община има поне един представител, на когото имам доверие и за когото знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?

Фиг. 17. Доверие в отделни общински съветници по възрастови групи

Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Общинския съвет на моята община има поне един представител, на когото имам доверие и за когото знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?*

Въпросът за членството в неправителствени организации трябва да бъде разгледан отделно. През 2016 г. само 2% от респондентите съобщават, че членуват в НПО, които в анкетата са посочени като отделна възможност за отговор. Зад това понятие обаче се крие широк кръг от организации с различен предмет

на дейност. Спортните дружества, клубовете, професионалните и бизнес организациите често са регистрирани по Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНСЦ), т.е. формално погледнато, също представляват НПО, но в анкетата са посочени като отделни възможности за отговор. По тази причина

Таблица 2. Дял на членуващите в партии и организации (%)

Организация	2002 г.	2006 г.	2007 г.	2015 г.	2016 г.
Политическа партия	6,0	5,0	6,0	8,0	6,0
Профсъюз	5,0	5,0	5,0	7,0	6,0
Читалище	2,0	2,0	3,0	4,0	4,0
Спортно дружество / Ловно-рибарско дружество ⁸	0,5	2,0	3,0	3,0	4,0
Клуб	1,0	3,0	3,0	6,0	6,0
Неправителствена организация	1,0	0,5	1,0	3,0	2,0
Професионална/бизнес организация	0,5	1,0	1,0	2,0	2,0
Друго	1,0	1,0	1,0	0,4	1,0
Не членувам никъде	85,0	84,0	81,0	81,0	80,0

Въпрос: *Членувате ли в някои от следните организации?*

⁸ Този отговор не е бил включен във въпросниците за изследването „Състояние на обществото“ през 2002 и 2006 г., добавен е за първи път през 2007 г.

Жена на 42 години от областен град:

„Ние имаме уникалната способност да разрушаваме. Петолъчките били символ на социализма. Добре, това е история, защо трябва да го затриваш? Просто сме уникални по затриване.“

може да се предположи, че делът на респондентите, които са посочили, че членуват в НПО, всъщност отразява членството само в такива граждански организации, които не са клубове, дружества по интереси, професионални или бизнес организации. А ако самото членство в НПО се измерва според членството в юридически лица, регистрирани по ЗЮЛНСЦ, може да се предположи, че то обхваща между 10 и 20% от гражданите.

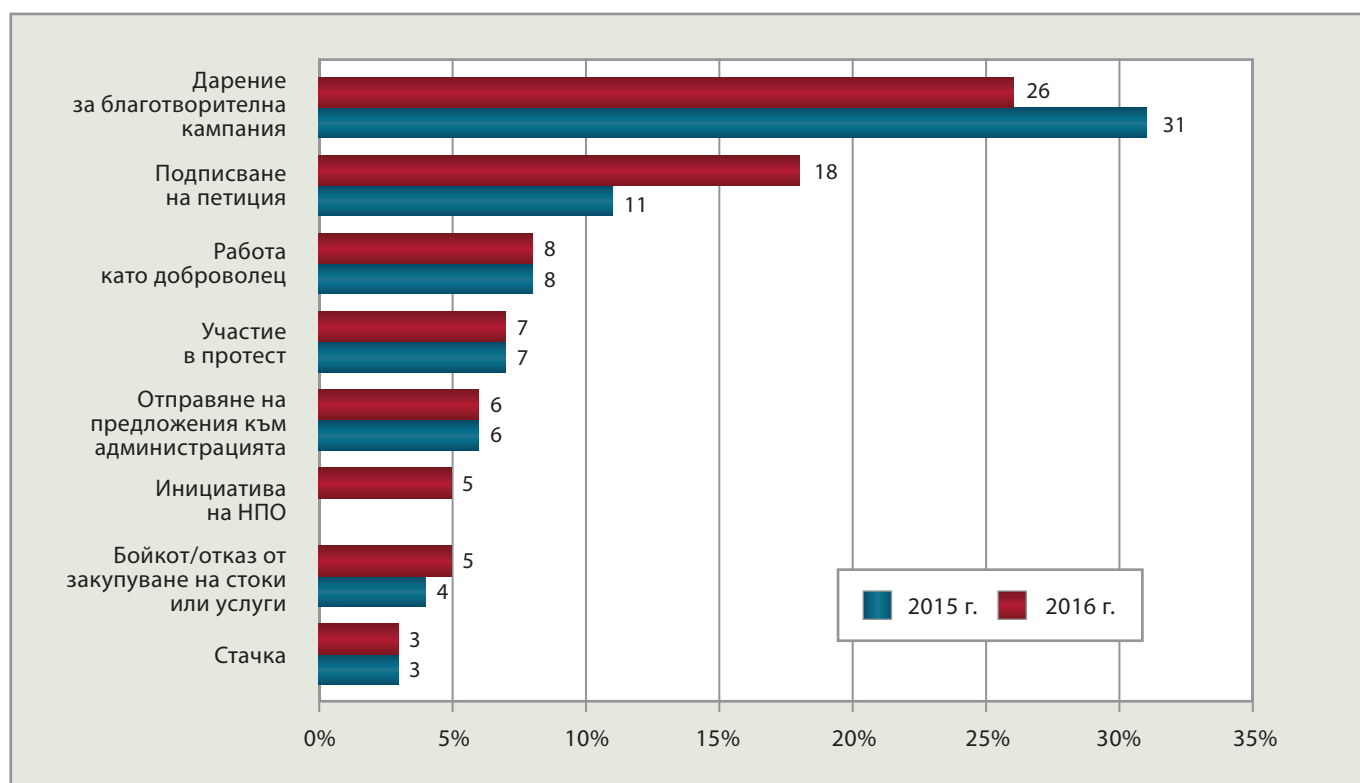
Както и при изследването през 2015 г., и през 2016 г. дарителството за благотворителни кампании остава най-популярната форма на гражданско участие за разрешаване на обществени или частни проблеми. През 2016 г. най-голям дял от респондентите (26%) съобщават, че са участвали с дарение в благотворителна кампания, като има известно намаление спрямо

2015 г., когато 31% от респондентите са участвали с дарения.

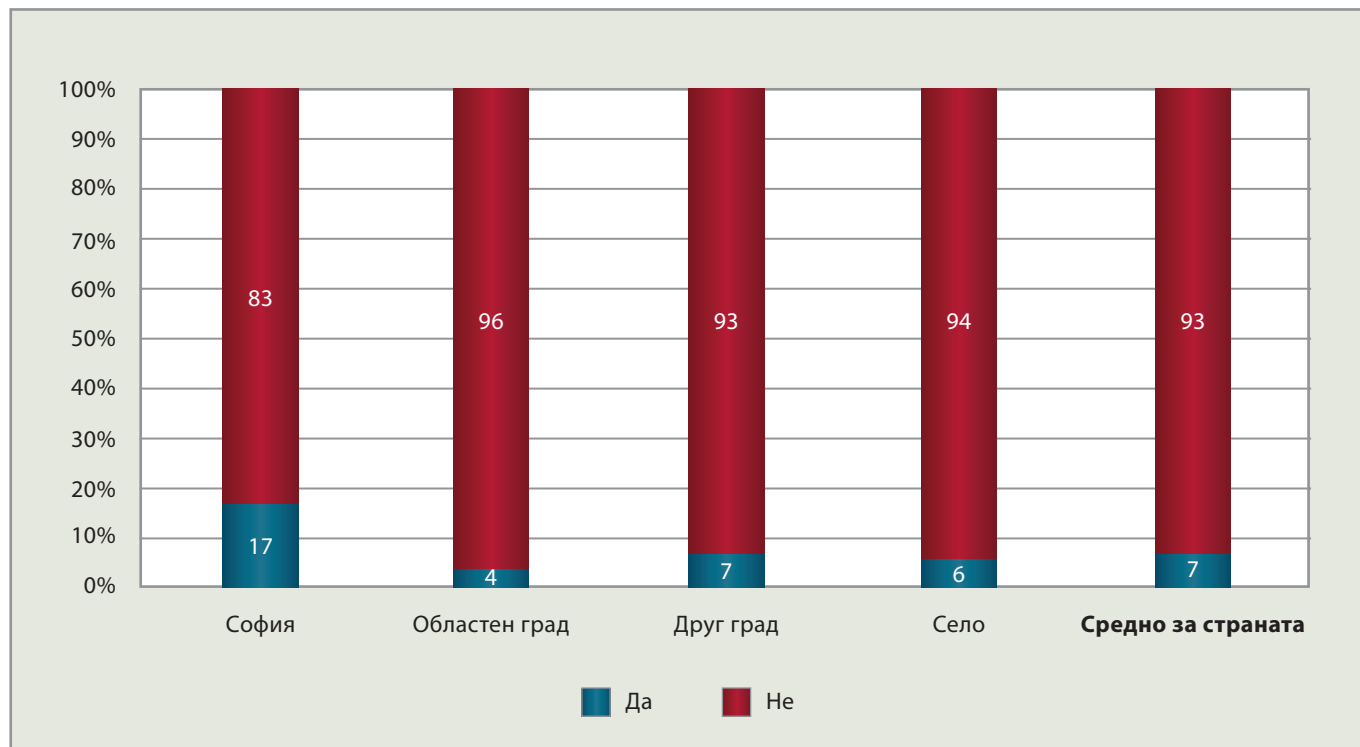
Втората най-популярна форма за гражданско участие е подписването на петиции. През 2016 г. 18% от респондентите съобщават, че са подписвали петиции, което е малко по-високо спрямо участието в петиции през 2015 г. (11% от респондентите). Без промяна между 2015 и 2016 г. е делът на гражданите, които имат личен опит през годината с три други форми на гражданско участие – 8% съобщават, че са работили като доброволци, 7% са участвали в протести, а 6% са отправяли предложения към държавната или общинската администрация. Само 5% съобщават, че през последната година са участвали в инициатива на НПО (фиг. 18).

Сред живеещите в София делът на респондентите, които имат личен опит от включване в различни граждански инициативи (протести, бойкот, петиции), е значително по-висок от останалите типове населени места. През 2016 г. 17% от респондентите, които живеят в София, съобщават, че са участвали в протести; този дял е 4% за жителите на областните градове и 6% за жителите на селата (фиг. 19). Някои форми на гражданска активност като бойкот/отказ от закупуване на

Фиг. 18. Форми на гражданско участие

Въпрос: Случвало ли Ви се е през последните 12 месеца да участвате в... (поотделно във всяко от следните действия)? (Дял на отговорили „Да“)

Фиг. 19. Участие в протести според вида на населеното място по местоживее на респондентите

Въпрос: Случвало ли Ви се е през последните 12 месеца да участвате в... протест? (Дял на отговорили „Да“)

стоки и услуги са на практика непознати като форми на гражданска активност извън София.

Освен при живеещите в София личният опит от участие в петиции е по-висок и сред по-младите и по-образованите групи от респонденти (фиг. 20 и 21). На обратния полюс са респондентите, които се самоопределят като турци или като роми, живеещите в селата и безработните, които съобщават, че са участвали в петиции два пъти по-малко в сравнение със средното за страната (18%). Участието в петиции зависи най-вече от образованието на респондентите – най-високо е то при респондентите с висше или полувисше образование и след това в другите групи намалява с намаляване на завършената образователна степен. Сред анкетираните с начално или по-ниско образование нито един не съобщава да е участвал в подписването

на петиции през последната година, сравнено с 18% от респондентите средно за страната.

Специално по отношение на младите (респонденти на възраст 18–29 години) данните показват наличието на известен конфликт – от една страна, при тях има високо участие в граждански инициативи, но слабо усещане за представеност и доверие в органите на местна и централна власт. Така възниква рискът всяка гражданска инициатива пред институциите освен всичко друго да стане и терен за сблъсък между „стари“ и „млади“.

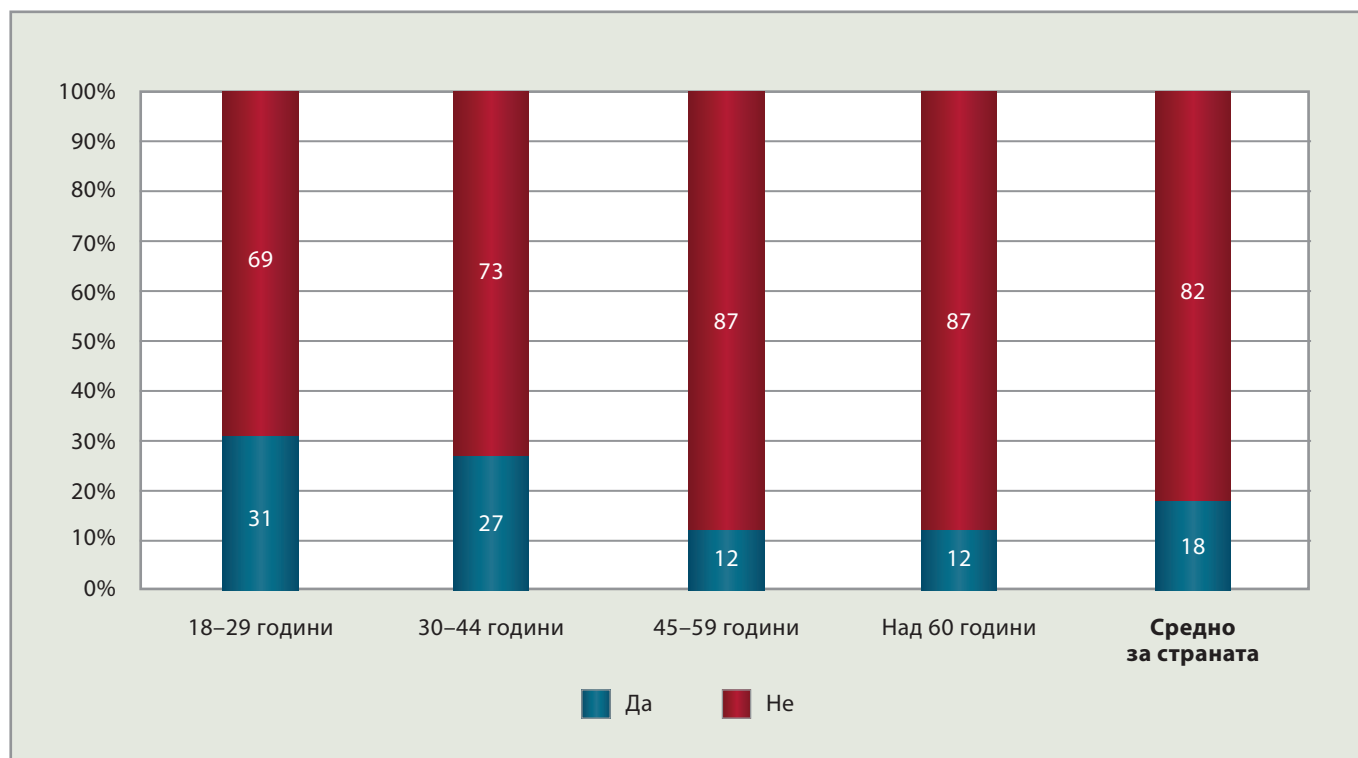
Между 2006 и 2016 г. изследванията показват известно намаляване на дела на гражданите, които остават пасивни при случаи на наблюдавани от тях нередности. За последните 10 години тези, които казват, че не правят нищо, ако някой нарушава правилата и им пречи, и приемат, че просто такъв е животът, намаляват с 10% – ако през 2006 г. повече от една трета от респондентите (36%) съобщават, че не правят нищо, през 2016 г. дялът на пасивните пада до всеки четвърти (26%).

За същия период нараства честотата на предприемане на всяка една от тестваните инициативи за прекратяване на наблюдаваните нередности – с 13% нараства броят на тези, които съобщават, че подават

Възрастен мъж от областен град от ромски произход:

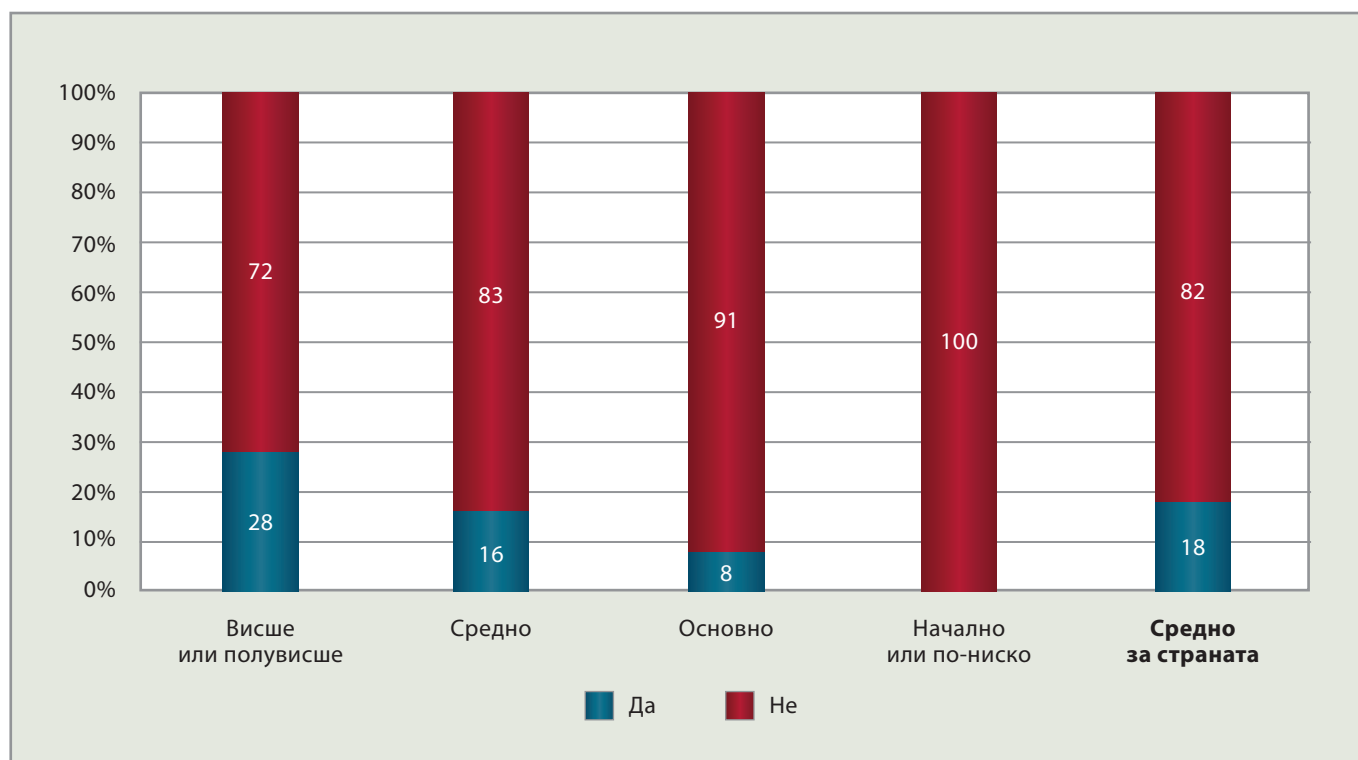
„Огромна вина имаме всички ние като граждани, защото показваме безсилие. Показваме незаинтересованост, искаме много, но нищо не даваме от себе си.“

Фиг. 20. Участие в петиции според възрастта на респондентите

Въпрос: Случвало ли Ви се е през последните 12 месеца да участвате в... подписването на петиция? (Дял на отговорили „Да“.)

Фиг. 21. Участие в петиции според образованието на респондентите

Въпрос: Случвало ли Ви се е през последните 12 месеца да участвате в... подписването на петиция? (Дял на отговорили „Да“.)

Таблица 3. Гражданска активност при случаи на нередности (%)

Ако някой нарушава правилата и Ви пречи:	2006 г.	2007 г.	2015 г.	2016 г.
Нищо не правя – такъв е животът	36	32	21	26
Оплаквам се на съответната институция	32	33	48	45
Говоря с нарушителя да престане	22	23	37	39
Когато е възможно, сам отстранявам пречката	21	23	26	32
Саморазправям се с виновника или поръчвам на други	5	7	7	8
Упорито звъня, пиша на съответната институция	5	5	15	11
Причинявам му щета за наказание	2	2	2	4
Организирам гражданска инициатива (подписка, протест)	1	2	4	3

оплаквания, със 17% нараства броят на тези, които съобщават, че говорят с нарушителя и искат от него да прекрати нарушението.

Има известно напрежение между нарасналата склонност на гражданите да противодействат на нередности и ниското доверие в институциите, което беше отбелязано по-горе. Вероятно по тази причина се увеличава не само делът на тези, които търсят решение в рамките на съществуващите институции, но и делът на тези, които прибегват до саморазправа или търсят друг начин да оцетят нарушителя като наказа-

ние за извършеното нарушение, т.е. вземат правосъдието в свои ръце. През 2016 г. 8% от респондентите отговарят, че когато някой нарушава правилата и им пречи, те се саморазправят с виновника.

Между 2006 и 2016 г. се наблюдава и известно намаляване на пасивното приемане на случаи на лошо управление. Ако през 2006 г. повече от половината (52%) респонденти отговарят, че ако не са доволни от управлението на страната, не биха предприели никакви действия, през 2016 г. този дял пада до една трета (33%). Нараства дялът на респондентите, които

Таблица 4. Гражданска активност при лошо управление (%)

Ако не сте доволни от управлението на страната, бихте ли предприели някакви действия?	2002 г.	2006 г.	2007 г.	2015 г.	2016 г.
Доволен съм от управлението на страната	3	7	8	7	5
Бих се включил в подписка	35	23	26	38	41
Бих се включил в митинг, шествие	23	21	19	26	30
Бих се включил в стачка	19	11	16	17	22
Готов съм да изляза на улицата на бунт	9	5	7	8	13
Бих настоявал за предсрочни избори	11	8	7	15	18
Бих участвал в атака срещу парламента	6	4	5	4	5
Бих се обърнал към Съда за правата на човека в Страсбург	–	3	5	8	8
Бих се обърнал към български и чужди медии	–	2	4	6	9
Друго	1	1	1	1	1
Не бих направил нищо	38	52	46	35	33

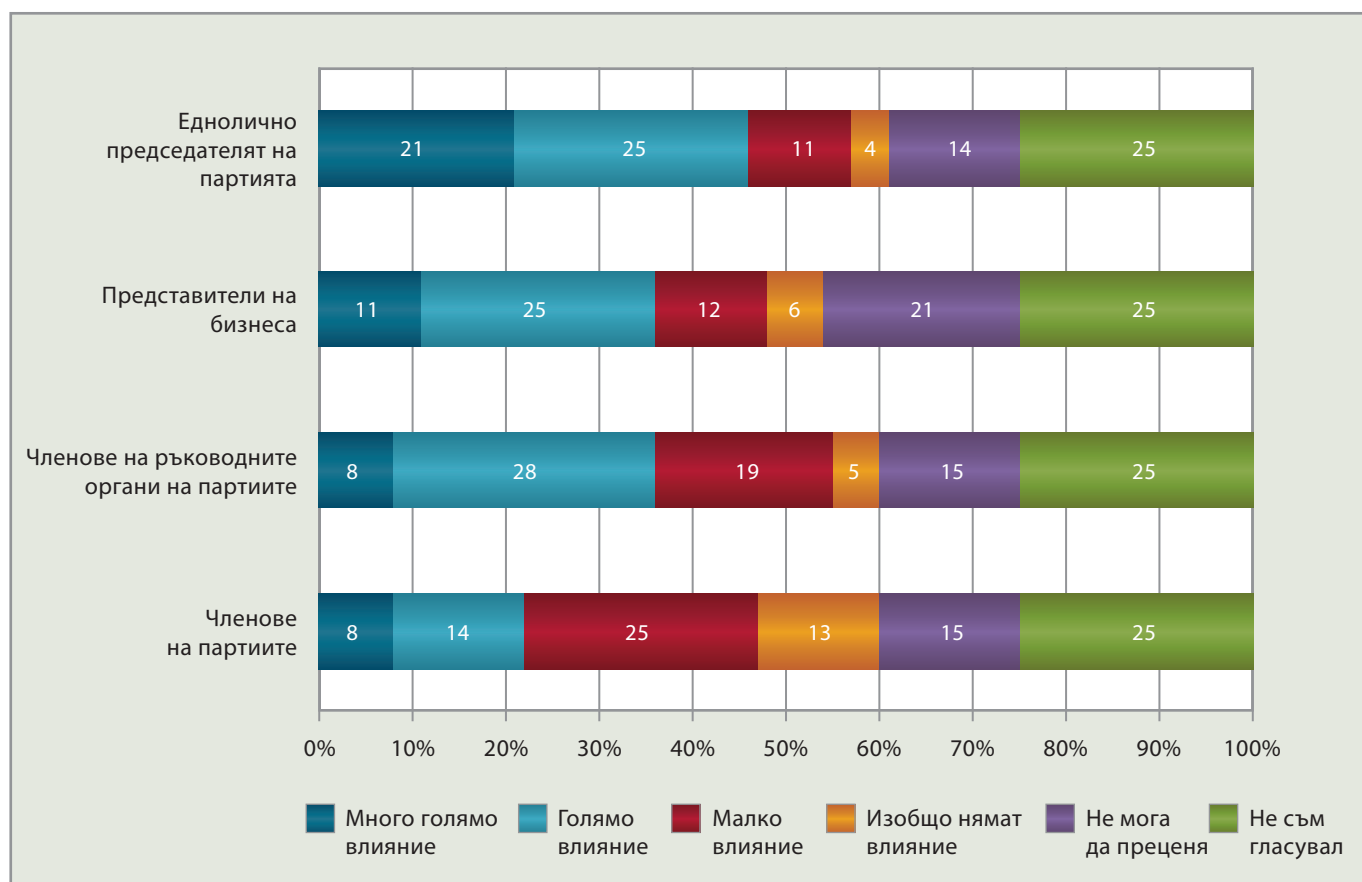
съобщават, че при случаи на лошо управление са готови да се включат във всяка една от тестваните конституционносъобразни форми на протест – подписка, митинг, стачка, обръщане към Европейския съд по правата на човека в Страсбург или обръщане към медиите.

Както и при въпроса за гражданската активност при случаи на наблюдавани нередности, така и при въпроса за гражданска активност като реакция срещу лошо управление нарасналата вероятност за действие влиза в колизия с ниското доверие в институциите и това поражда известен риск от радикални действия, които се изразява в увеличаване на дела на тези, които заявяват, че биха излезли на улицата на бунт – от 5% (2006 г.) до 13% (2016 г.). Няма увеличение в подкрепата за най-радикалното тествано действие – само 5% биха участвали в атака срещу парламента като тази, проведена през 1997 г. Нагласите за участие в атака срещу парламента са без промяна за последните 10 години, но засягат немалък брой хора погледнато като реален дял от пълнолетното население.

НАГЛАСИ КЪМ ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

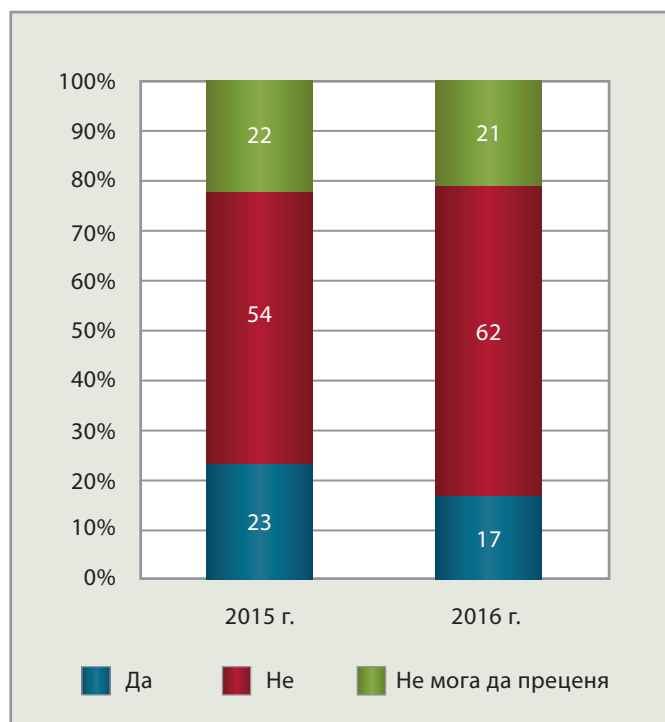
Както беше посочено по-горе, политическите партии се ползват с ниско обществено доверие и малко на брой респонденти съобщават, че членуват в партии. Възможно обяснение за ниското доверие и ниското участие в политическите партии е, че гражданите гледат на партиите като на лидерски проекти, в които решенията се вземат еднолично от лидера, а членовете на самата партия са сравнително безвластни. Над една трета от респондентите (38%) смятат, че членовете на партията, за която са гласували на последните парламентарни избори, имат малко влияние или изобщо нямат влияние върху нейното управление. Според мнозинството от респондентите (46%) решенията в партиите се вземат еднолично от председателя на партията; според обществените нагласи втората най-влиятелна група при вземане на решения вътре в партиите са представителите на

Фиг. 22. Управление на партиите

Въпрос: Според Вас какво влияние имат върху управлението на партията, за която гласувахте на последните парламентарни избори, всеки един от посочените?

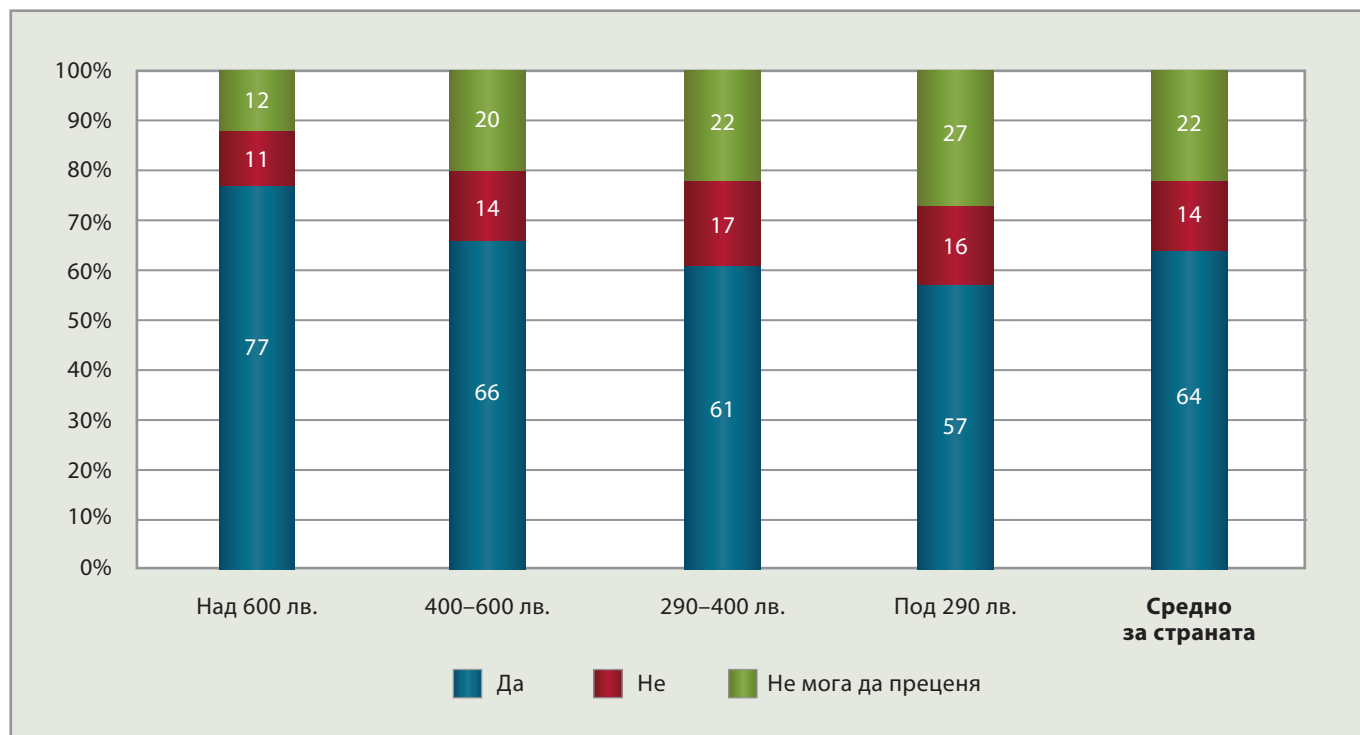
Фиг. 23. Конкуренция между партиите

Въпрос: Мислите ли, че у нас смяната на партиите, които управляват, води до същинска промяна в общата държавна политика?

бизнеса. Те дори не са органи на партията, но според значителен дял от респондентите представителите на бизнеса имат по-голяма тежест при вземането на решения вътре в партиите от членовете на самите партии (фиг. 22). По отношение на този въпрос няма промяна спрямо нагласите, установени с изследването от 2015 г.

Намалява делът на респондентите, които споделят разбирането, че между политическите партии има истинска конкуренция на различни идеи за държавното управление – през 2016 г. само 17% от респондентите са съгласни, че смяната на партиите в управлението води до същинска промяна в държавната политика. През 2015 г. това мнение са споделяли 23% от респондентите (фиг. 23).

И при двете проведени изследвания (2015 и 2016 г.) значително мнозинство от респондентите споделя разбирането, че организираната престъпност оказва влияние върху управлението на основните политически партии в страната. През 2016 г. една трета от респондентите смятат, че организираната престъпност има „голямо влияние“, а 31% смятат, че организираната престъпност има „много голямо влияние“ върху някои от основните политически партии в страната.

Фиг. 24. Възприятия за влияние на организираната престъпност върху партиите според доходите на респондентите

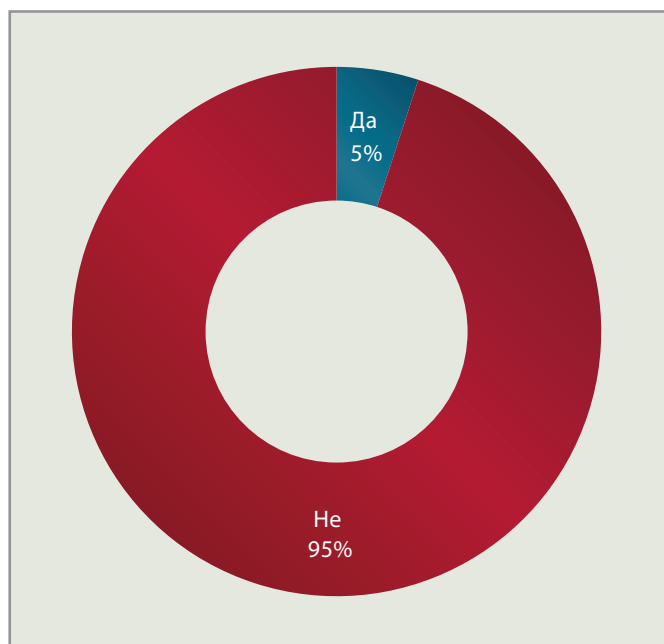
Въпрос: Според Вас организираната престъпност оказва ли влияние върху някои от основните политически партии у нас? („Да“ представлява сбор от отговорилите „Много голямо“ и „Голямо“, а „Не“ – сбор от отговорилите „Малко“ и „Изобщо няма влияние“.)

Значителни разлики в становищата дали организираната престъпност упражнява влияние върху основните политически партии у нас се установяват с оглед на региона по местоживеење и на доходите на респондентите. По-заможните респонденти (с доход над 600 лв. на месец на член от домакинството) са посклонни от средното за страната да смятат, че организираната престъпност упражнява влияние върху основните политически партии (фиг. 24).

Според доминиращите обществени нагласи свободното участие на гражданите в избори е ограничено от корупция и произвол. Около 5% от респондентите съобщават, че при последните местни избори през месец октомври 2015 г. някой им е предлагал пари, за да гласуват за определена партия или коалиция (фиг. 25). Този дял е значително по-висок (20%) сред респондентите, които се самоопределят като роми.

Търговията с гласове засяга повече хората в активна възраст (между 30 и 60 години) в сравнение с по-възрастните (над 60 години) и далеч не е ограничена само до бедните – например 6% от респондентите, които живеят в най-заможните домакинства (месечен доход над 600 лв. на човек), също съобщават, че са им предлагани пари, за да гласуват по определен начин.

Фиг. 25. Предложение за купуване на гласове

Въпрос: По време на кампанията или в изборния ден на последните проведени местни избори през месец октомври 2015 г. някой предлагал ли Ви е пари, за да гласувате за определена политическа партия или коалиция?

Търговията с гласове засяга малко повече безработните, но има и работещи, които съобщават, че са им предлагани пари. Почти 2% от респондентите съобщават също, че при последните местни избори са били заплашвани с уволнение или насилие, ако не гласуват за определена партия или коалиция. Изчислено спрямо броя на населението в страната, може да се допусне, че във връзка с последните местни избори на над 300 000 души са предлагани пари, а около 120 000 души са били заплашвани с уволнение или насилие, за да гласуват по определен начин.

ВЪРХОВЕНСТВО НА ПРАВОТО

Изследването разглежда понятието за върховенство на правото като елемент от понятието за демократично управление и като една от ценностите на ЕС. Самото понятие „върховенство на правото“ за целите на анкетата е сведено до изследване на обществените нагласи спрямо качеството на законодателството и възприятията за равенство на гражданите пред закона и независимост на съда.

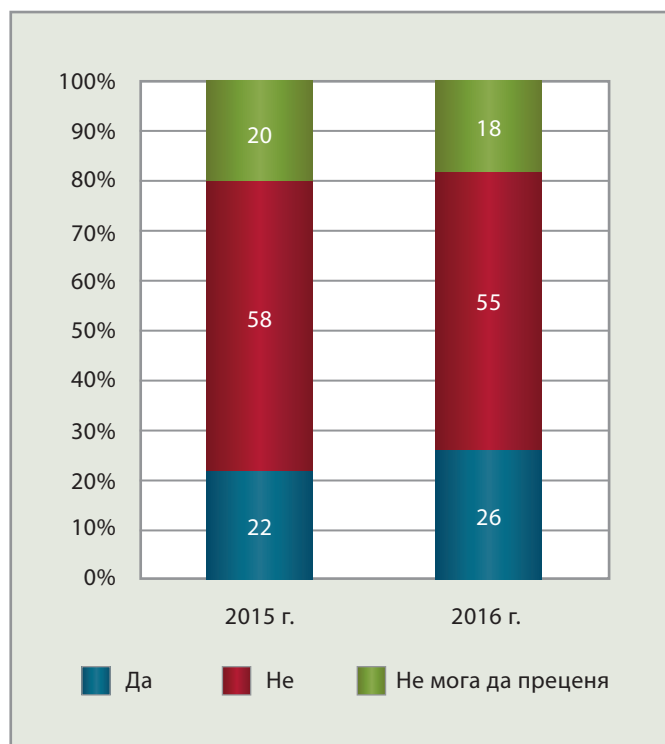
Както беше посочено по-горе, общественото доверие в съдилищата не е високо, като при това нагласите в България съществено се отличават от нагласите в останалите държави – членки на ЕС. През 2016 г. 32% от респондентите съобщават, че се доверяват на националните съдилища (повече или по-малко категорично), което е доста по-ниско от доверието в други институции, например полицията (47% доверие) или БПЦ (55%). Доверието в националните съдилища обаче през 2016 г. е малко по-високо от доверието в Народното събрание и в политическите партии.

При анкетата през 2015 г. беше установено, че мнозинството от респондентите не възприемат законите като справедливи, ясни и разбираеми и не смятат, че те се прилагат еднакво спрямо всички. Тези нагласи се потвърждават изцяло и в изследването през 2016 г., т.е. най-вероятно става въпрос за трайно установени

Жена на 24 години от София:

„Голям проблем е бумажината в администрацията и това бави процеса. Понякога, дори институцията да си върши работата както трябва, понякога самите правила и закони я правят тромава и ненадеждна в очите на обществото.“

Фиг. 26. Справедливи ли са законите?

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Законите у нас са справедливи“?

негативни нагласи по отношение на качеството на законодателството и прилагането на конституционния принцип за равенство на гражданите пред закона. Над половината от респондентите (55%) не са съгласни с твърдението, че законите у нас са справедливи (фиг. 26). Съгласните с твърдението, че законите у нас са справедливи, са повече от несъгласните само сред жителите на СЦР. Сред респондентите, които се самоопределят като роми, само 17% са склонни да се съгласят, че законите у нас са справедливи, спрямо 26% средно за страната.

Значително мнозинство (две трети) от респондентите не са съгласни с твърдението, че законите у нас са ясни и разбираеми за гражданите (фиг. 27).

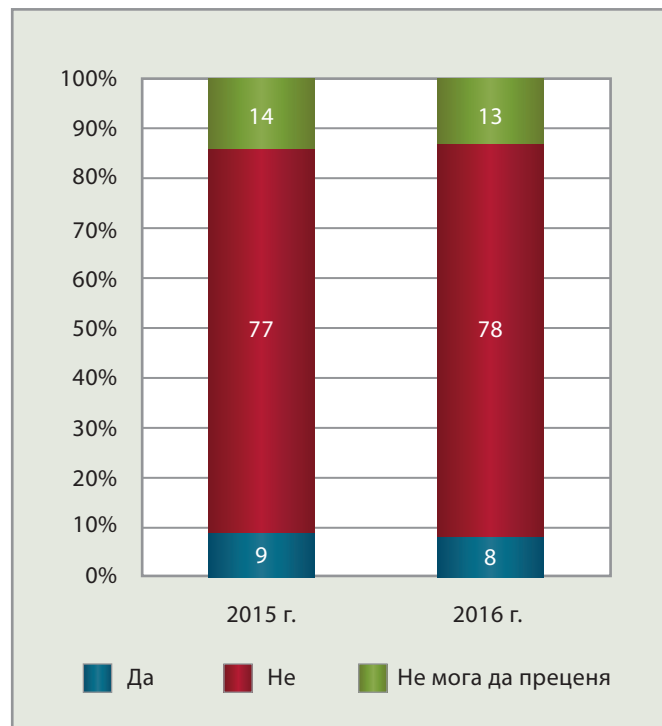
Над три четвърти (78%) от респондентите не са съгласни с твърдението, че законите у нас се прилагат еднакво за всички. Само 8% от респондентите са съгласни с това твърдение (фиг. 28). Сред жителите на СЦР и на Югоизточен район (ЮИР) делът на съгласните е два пъти по-висок от средното за страната. Респондентите, които се самоопределят като роми или като турци, също са малко по-склонни от средното за страната да се съгласяват, че законите се прилагат еднакво за всички.

Фиг. 27. Ясни и разбираеми ли са законите?

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Законите у нас са ясни и разбираеми за гражданите“?

Фиг. 28. Еднакво ли се прилагат законите?

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Законите у нас се прилагат еднакво за всички“?

Възрастен мъж от областен град от ромски произход:

„Корупцията е много голяма (в съдебната власт, б.а.) и мога да кажа, щото наистина съм бил между шамарите на по-големите батковци, и наистина там, дето работят с пари, 2–3 хиляди лева... Там законът е парата. „Парата прави борбата“...“

Мнозинството от респондентите (45%) не са съгласни с твърдението, че „Правителството у нас действа в рамките на закона“. В това отношение няма съществена промяна спрямо 2015 г., когато 41% са били на това мнение. Респондентите, които смятат, че правителството действа в рамките на закона, са около 30% през 2016 г. (фиг. 29). Делът на съгласните с това твърдение е по-висок от несъгласните само сред избирателите на партия ГЕРБ и сред живеещите в СЦР.

Малко над една трета от респондентите (37%) са съгласни с твърдението, че „Съдилищата могат да попречат на правителството да нарушава закона“, и по отно-

шение на това твърдение няма промяна в сравнение с данните от 2015 г. (фиг. 30). Малко по-високо доверие в способността на съдилищата да ограничават правителството се отбелязват сред респондентите с по-високо образование, сред работещите и сред жителите на СЦР – при тези три групи съгласните с твърдението, че „Съдилищата могат да попречат на правителството да нарушава закона“, са повече от несъгласните.

Данните за доверие на гражданите в съдилищата и обществената оценка за качеството на тяхната работа трябва да се приемат с известна уговорка, защото те не се формират непременно от личен опит. През последните 12 месеца само 14% от респондентите са влизали в съд, а в преобладаващия брой от случаите това е ставало с цел изваждане на копие от документ, а не във връзка с основната дейност на съда. Хората в ранна активна възраст (на възраст 30–44 години) и по-образованите респонденти имат малко по-често личен опит със съда в сравнение с останалите демографски групи (фиг. 31).

Очакванията на гражданите за справедлив съдебен процес се запазват песимистични и непроменени спрямо 2015 г. – на въпроса дали биха очаквали спра-

Фиг. 29. Правителството действа в рамките на закона

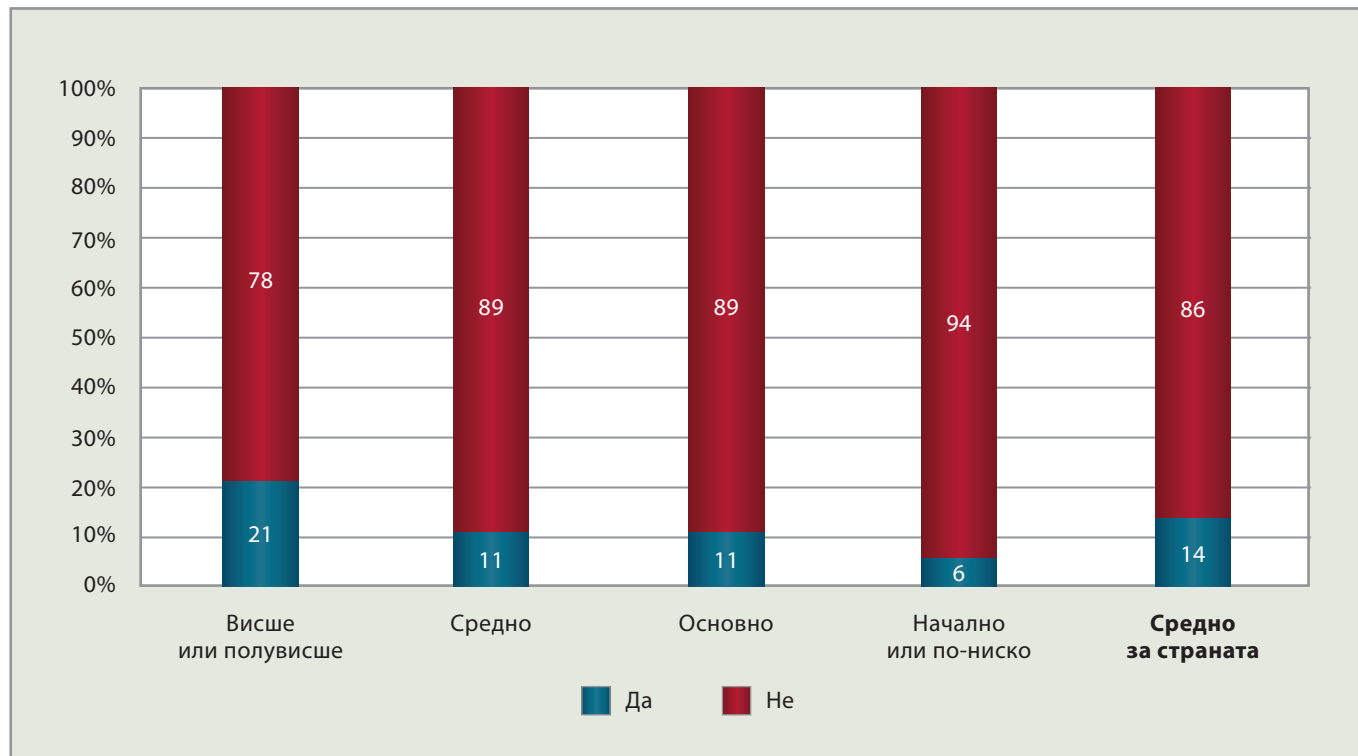
Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Правителството у нас действа в рамките на закона“?

Фиг. 30. Съдилищата ограничават правителството

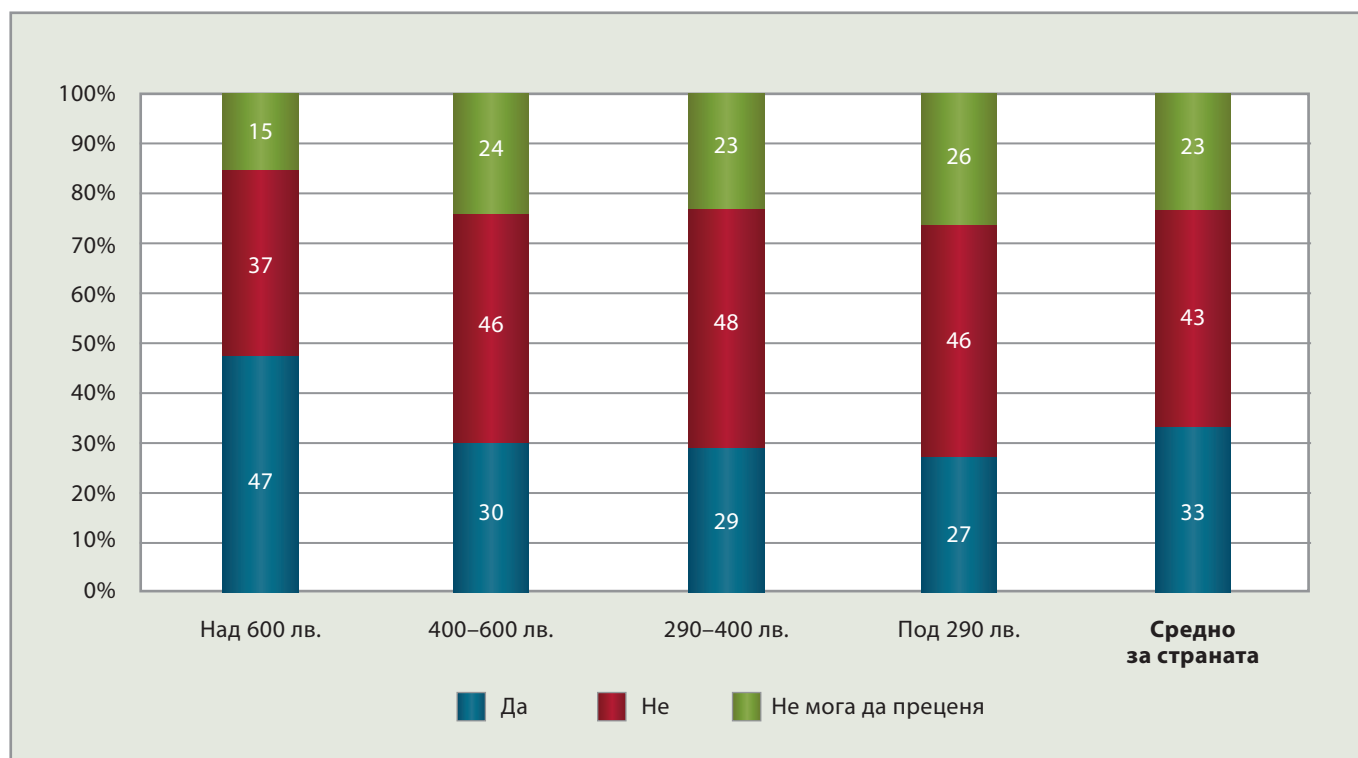
Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Съдилищата могат да попречат на правителството да нарушава закона“?

Фиг. 31. Личен опит със съда според образованието на респондентите

Въпрос: През последната една година налагало ли Ви се е да влизате в съд?

Фиг. 32. Очакване за справедлив процес според доходите на респондентите

Въпрос: Ако Ви се наложи да стигнете до съд, смятате ли, че ще получите справедлив процес? („Да“ представлява сбор от отговорилите „Категорично да“ и „По-скоро да“; а „Не“ – сбор от отговорилите „Категорично не“ и „По-скоро не“.)

Млада жена от областен град от ромски произход:

„(В съдебната власт, б.а.) изравняват истината с джоба. За кокошка няма прошка, за милиони няма закони.“

ведлив съдебен процес, ако им се наложи да стигнат до съд, мнозинството от респондентите (43%) отговарят с „не“ и „категорично не“. Само една трета от респондентите очакват, че ако им се наложи да стигнат до съд, ще получат справедлив съдебен процес. Наблюдават се известни разлики в нагласите според региона по местоживеене на респондентите – както и през 2015 г., респондентите от СЦР, които очакват да получат справедлив съдебен процес (60%), са далеч повече от средното за страната (33%), а респондентите от СЗР, които очакват да получат справедлив съдебен процес (21%), са по-малко от средното за страната.

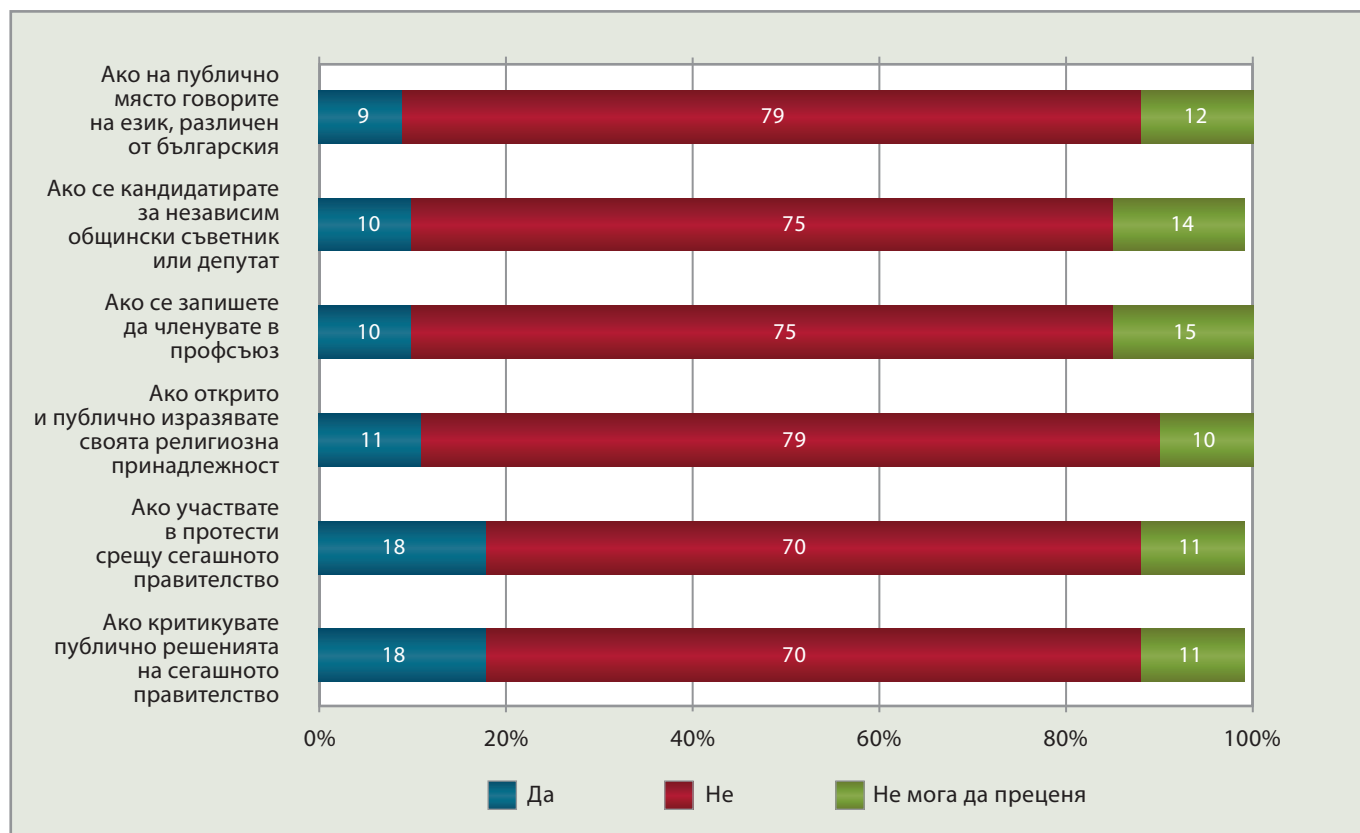
Респондентите, които очакват да получат справедлив съдебен процес, преобладават спрямо песимисти-

те сред по-заможните (над 600 лв. месечен доход на член от домакинството – фиг. 32) и сред по-високообразованите. Респондентите, които се самоопределят като турци, и респондентите, които се самоопределят като роми, имат по-ниски очаквания за справедлив процес в сравнение със средното за страната – 26% от респондентите, които се самоопределят като турци, и само 20% от респондентите, които се самоопределят като роми, очакват да получат справедлив процес, ако им се наложи да стигнат до съд, в сравнение с 33% средно за страната.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО СИСТЕМА ОТ ОСНОВНИ ПРАВА

Както и при изследването през 2015 г., преобладаващият дял от респондентите са уверени, че техните граждански и политически права са гарантирани. Почти 80% от респондентите смятат, че няма риск да загубят работата или бизнеса си, ако на пуб-

Фиг. 33. Риск от незаконно уволнение

Въпрос: Доколко вероятно е да загубите работата/бизнеса си, ако... (за всяко отделно твърдение)? („Да“ представлява сбор от отговорилите „Много е вероятно“ и „По-скоро е вероятно“, а „Не“ – сбор от отговорилите „По-скоро не е вероятно“ и „Изобщо не е вероятно“.)

лично място говорят чужд език или свободно използват религиозните си предпочитания. Според три четвърти от респондентите няма вероятност да загубят работата или бизнеса си, ако се кандидатира за независим общински съветник, а 70% са уверени, че няма да загубят работата/бизнеса си, ако се включат в протести или критикуват правителството.

Всеки пети обаче смята, че има вероятност да загуби работата си, ако участва в протести или ако публично критикува решенията на правителството (фиг. 33). Хората с ниски доходи (под 290 лв. на член от домакинството) съобщават значително по-често от средното за страната, че според тях има вероятност да загубят работата си, ако на публично място говорят на език, различен от българския – всеки четвърти респондент сред най-бедните споделя това убеждение, докато средно за страната такава вероятност споделят само 8% от респондентите. Всеки четвърти сред респондентите, които се самоопределят като турци (26%), споделя, че има риск да загуби работата си, ако свободно изразява религиозните си предпочитания, сравнено с 11% средно за страната.

Страхът от незаконно уволнение при изразяване на критична позиция или участие в протести срещу правителството е значително по-ясно изразен сред хората, които работят в държавния сектор (държавни служители, учители, полицаи и т.н.), отколкото сред заетите в частния сектор. Една трета (33%) от заетите в държавния сектор смятат, че е вероятно да загубят работата си, ако критикуват решенията на правителството или участват в протести срещу него, което е почти три пъти повече от броя на респондентите, които се страхуват от незаконно уволнение при същите обстоятелства, но работят в частния сектор – само 12% от заетите в частния сектор споделят, че има такава вероятност. Заетите в държавния сектор са по-склонни от средното за страната да смятат, че е вероятно да бъдат уволнени, ако се ползват свободно и от други свои граждански права – например, ако се кандидатира за независими общински съветници, ако се запишат в профсъюз или ако говорят публично на език, различен от българския (фиг. 34).

Както и при изследването през 2015 г., голямата част от респондентите се чувстват защитени срещу незаконни посегателства от страна на държавни органи: три четвърти (74%) смятат, че през следващите 12 месеца няма риск да бъдат хвърлени в затвора без съд и присъда, 68% са убедени, че няма риск в дома им да нахлуе полиция без съдебна заповед, две трети (66%) смятат, че няма риск да станат жертва на полицейско

Фиг. 34. Риск от незаконно уволнение според заетостта

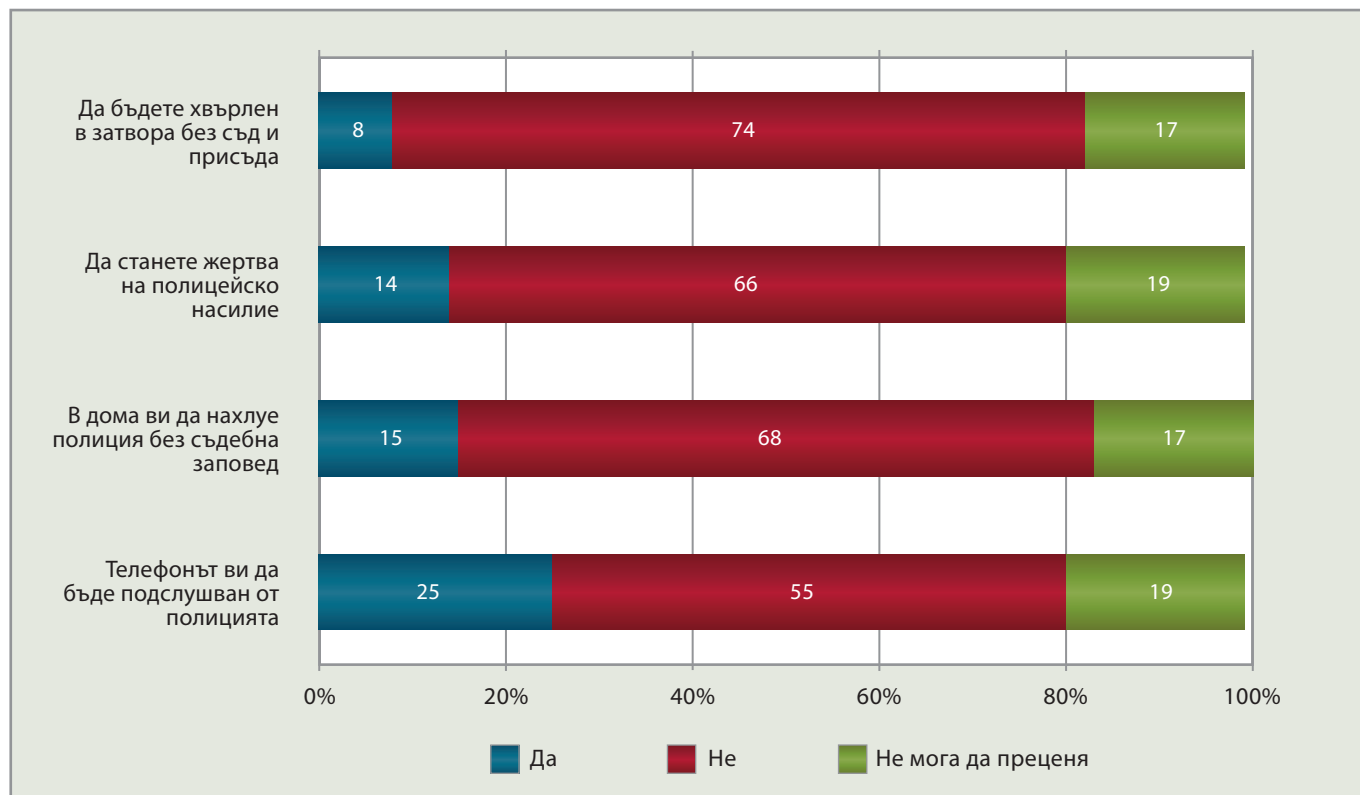

Въпрос: *Доколко вероятно е да загубите работата/бизнеса си, ако... „участвате в протести срещу сегашното правителство“? („Да“ представлява сбор от отговорилите „Много е вероятно“ и „По-скоро е вероятно“, а „Не“ – сбор от отговорилите „По-скоро не е вероятно“ и „Изобщо не е вероятно“.)*

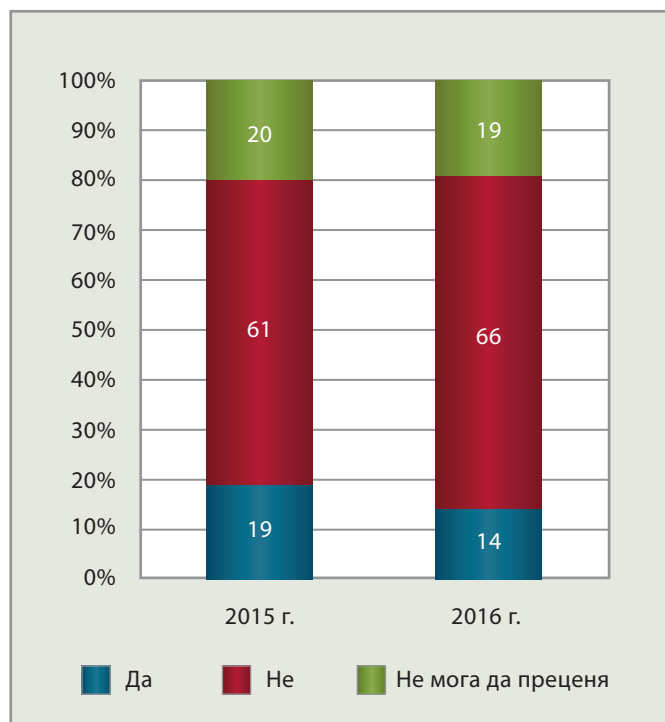
насилие, а повече от половината (55%) – че няма риск телефонът им да бъде подслушван (фиг. 35).

Почти същите мнозинства бяха регистрирани и при изследването през 2015 г., като през годината има съвсем слабо покачване в броя на тези, които се чувстват защитени срещу произволни посегателства от страна на властите. Между 2015 и 2016 г. делът на тези, които смятат, че през следващата година има риск да станат жертва на полицейско насилие, е спаднал от 19 на 14% от респондентите (фиг. 36); делът на тези, които смятат, че в дома им може да нахлуе полиция без съдебна заповед, е спаднал от 20 на 15% от респондентите.

Гражданите, които не се чувстват защитени срещу произвола на властите, далеч не са маловажна група. Всеки четвърти респондент смята, че през следващата година телефонът му може да бъде подслушван, а в София вероятност за подслушване на телефона споделя всеки трети. Всеки седми се страхува, че може да стане жертва на полицейско насилие или че в дома му може да нахлуе полиция без съдебна заповед, а 8%

Фиг. 35. Риск от незаконно посегателство срещу личната сфера

Въпрос: Според Вас има ли вероятност с Вас лично да се случи някое от тези събития през следващите 12 месеца?

Фиг. 36. Риск от полицейско насилие

Въпрос: Според Вас има ли вероятност с Вас лично да се случи някое от тези събития през следващите 12 месеца: да станете жертва на полицейско насилие?

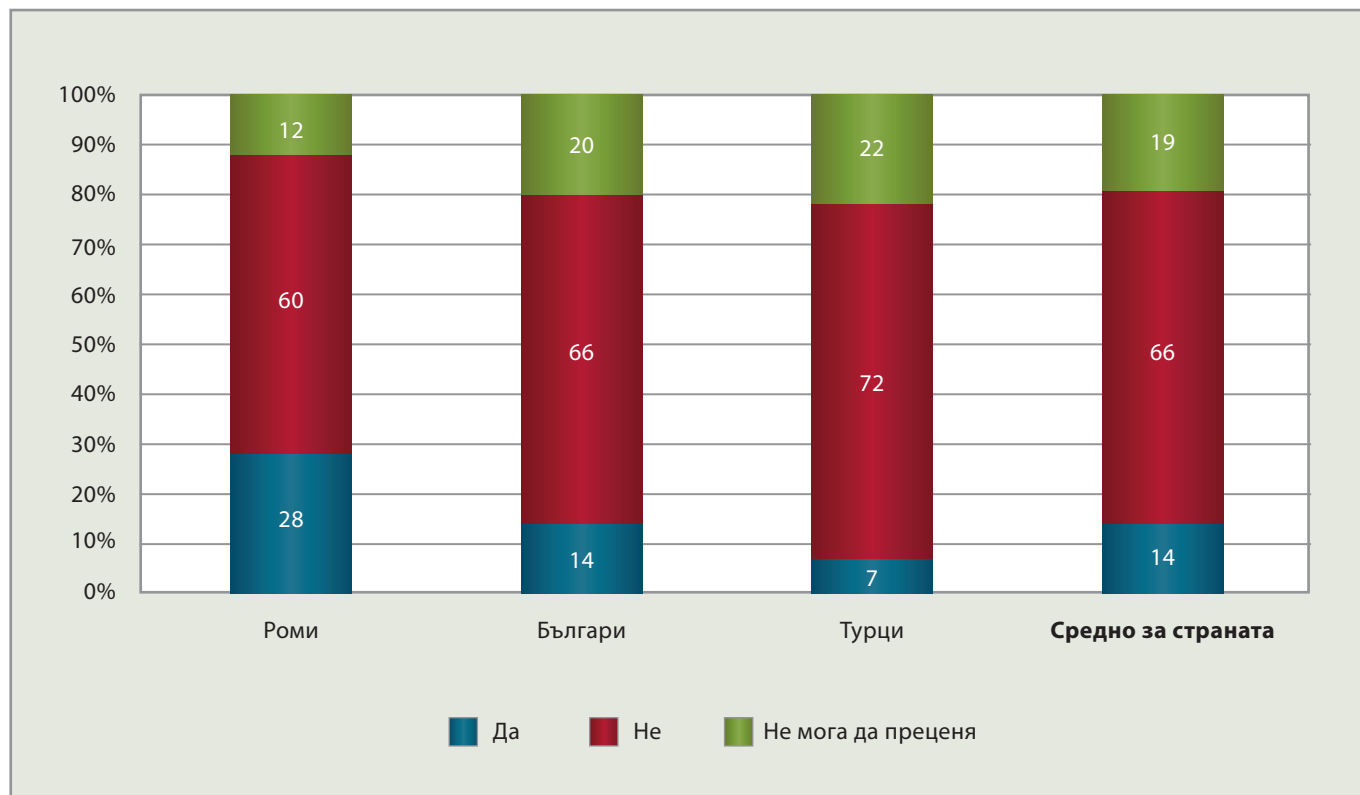
смятат, че има вероятност да бъдат хвърлени в затвора без съд и присъда.

Респондентите, които се самоопределят като роми, се чувстват два пъти повече заплашени от полицейско насилие спрямо респондентите, които се самоопределят като българи, и три пъти повече от респондентите, които се самоопределят като турци. Над една четвърт от респондентите, които се самоопределят като роми (28%), смятат, че през следващата година има вероятност да станат жертва на полицейско насилие (фиг. 37).

По отношение на комплекса от въпроси, които разглеждат обществените нагласи спрямо основните граждански права, основната негативна промяна през 2016 г. е свързана с обществените възприятия за защитата на правата на малцинствата. През 2016 г. делът на тези, които смятат, че правата на малцинствата у нас са защитени, намалява от 68% (2015 г.) до 60% (фиг. 38).

Спадът в дела на респондентите, които са съгласни, че у нас правата на малцинствата са защитени, е особено видим при две демографски групи: при респондентите, които се самоопределят като роми, има

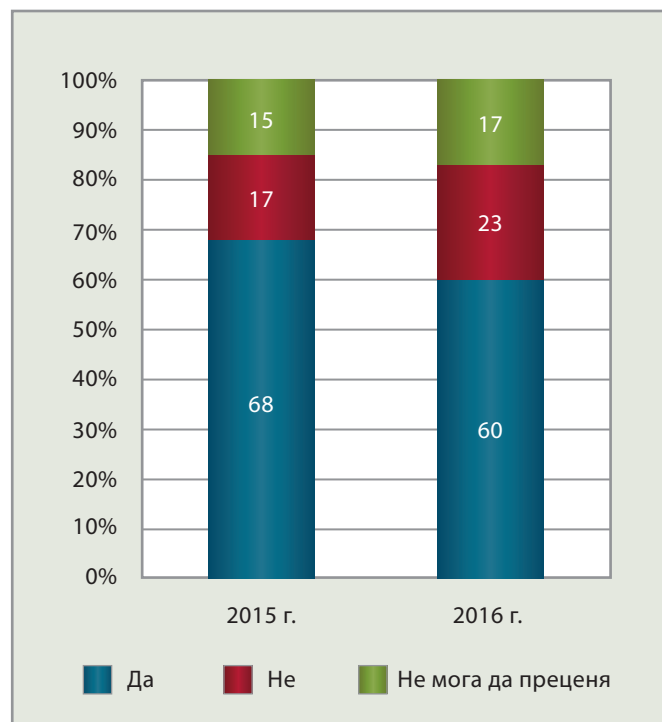

Фиг. 37. Риск от полицейско насилие според етническата принадлежност на респондентите

Въпрос: Според Вас има ли вероятност с Вас лично да се случи някое от тези събития през следващите 12 месеца: да станете жертва на полицейско насилие?

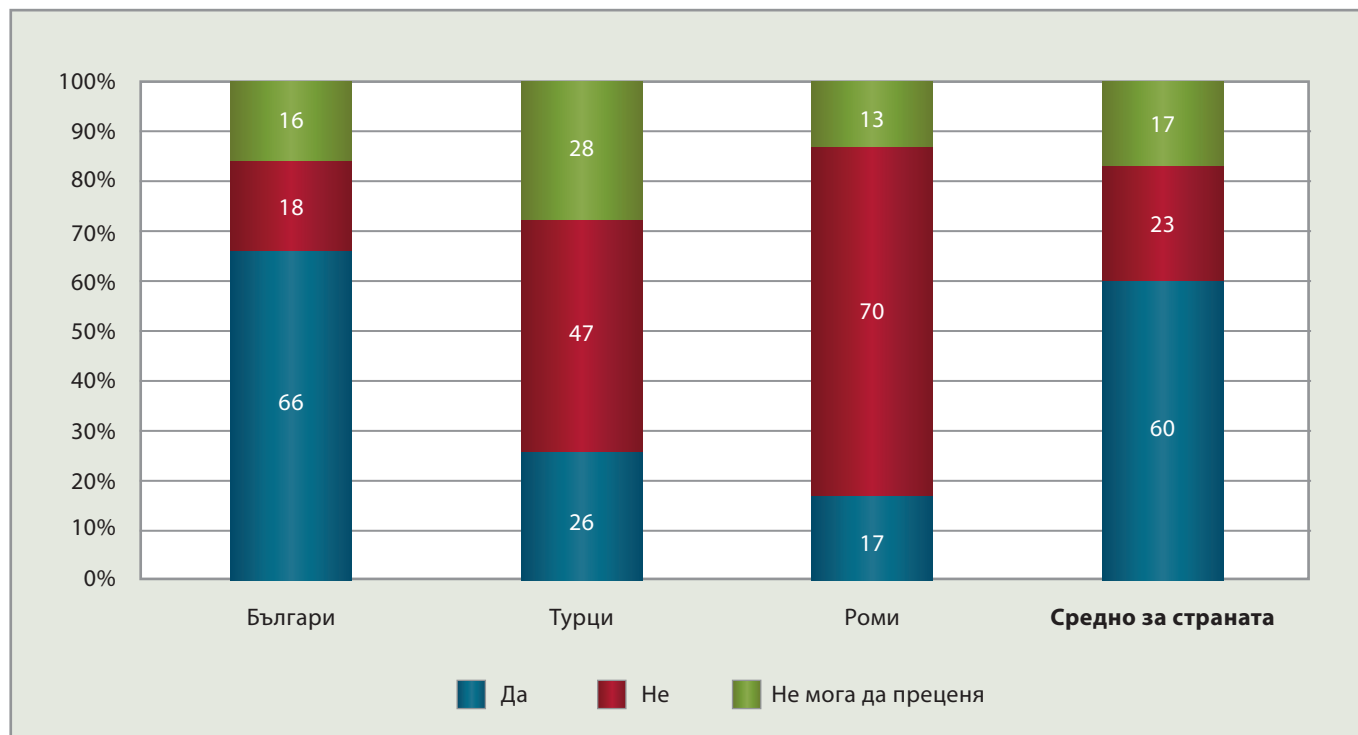
спад наполовина, а при респондентите, които се самоопределят като турци, спадът е 10%. Повече от две трети от респондентите, които се самоопределят като роми (70%), и почти половината от респондентите, които се самоопределят като турци (47%), не са съгласни с твърдението, че правата на малцинствата у нас са защитени, сравнено с 23% средно за страната (фиг. 39).

Както и при изследването през 2015 г., и през 2016 г. сред респондентите се установяват силни дискриминационни нагласи спрямо представители на отделни малцинствени групи. Ако трябва да избират при равни други условия, 72% не биха гласували за кандидат за президент, който е от ромски произход, 70% не биха гласували за кандидат за президент от турски произход, 67% не биха гласували за кандидат за президент, който е гей/лесбийка, 49% не биха гласували за твърде възрастен (над 65 години) кандидат за президент, 43% не биха гласували за кандидат за президент, който е човек с физическо увреждане, а 12% не биха гласували за жена – кандидат за президент (фиг. 40).

Фиг. 38. Права на малцинствата

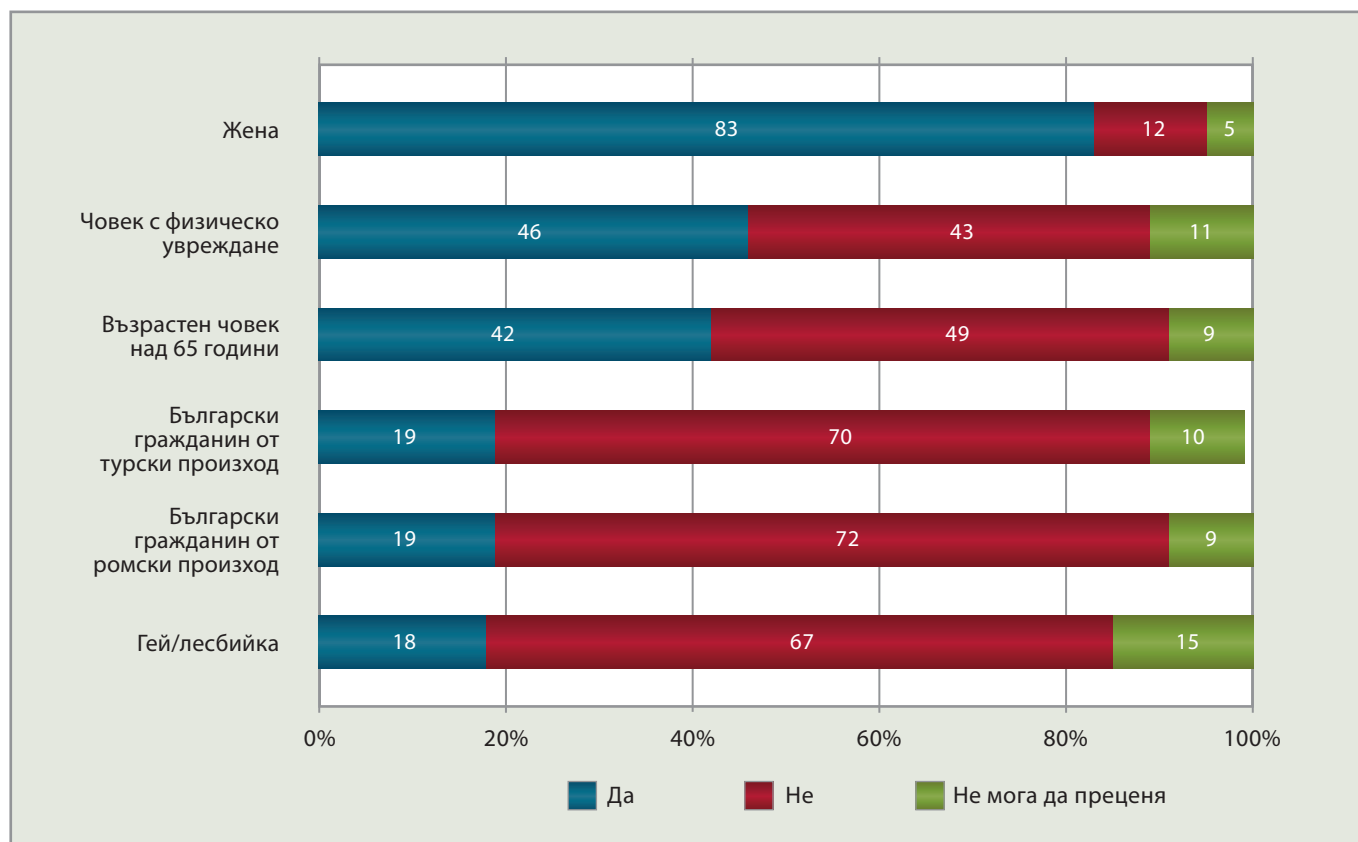
Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Правата на малцинствата у нас са защитени“?

Фиг. 39. Права на малцинствата според етническата принадлежност и сравнено със средното за страната

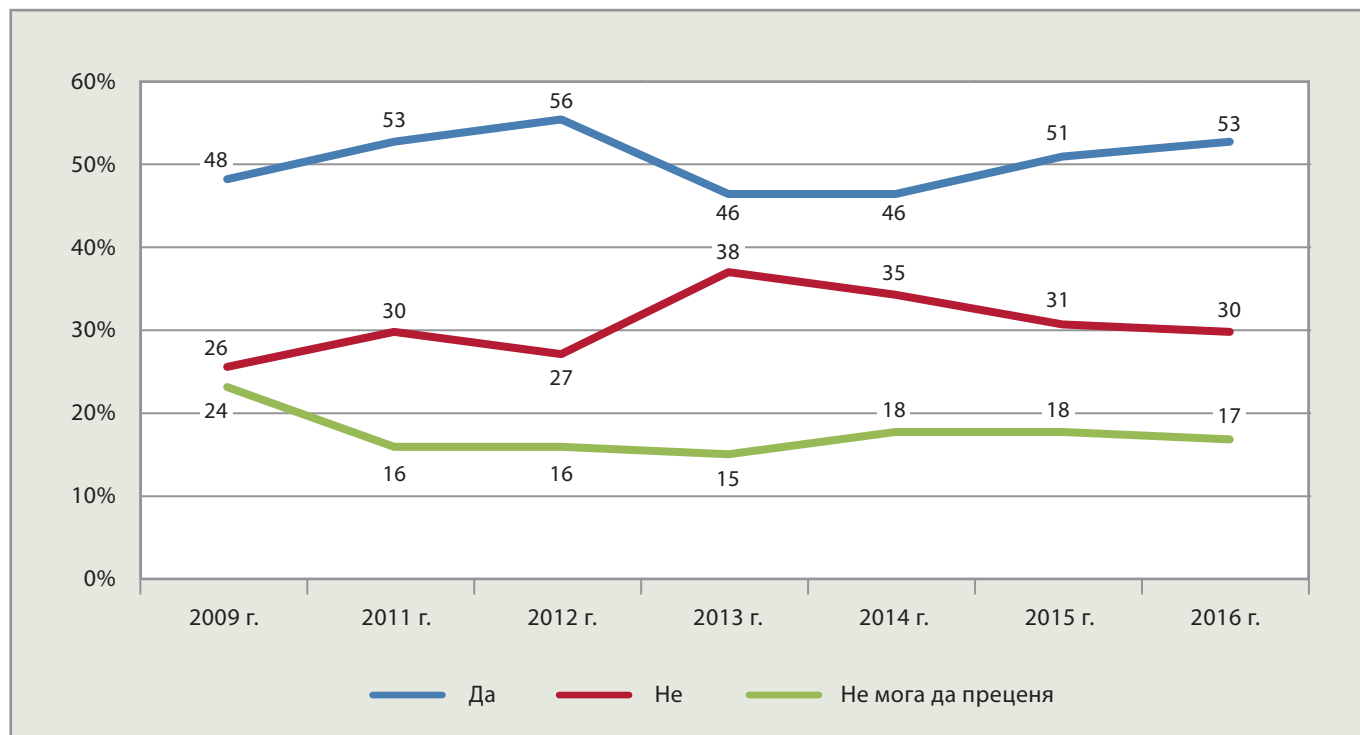
Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Правата на малцинствата у нас са защитени“?

Фиг. 40. Дискриминационни нагласи

Въпрос: Ако трябва да изберете между двама кандидати за президент, които имат еднаква квалификация и политически възгледи, бихте ли гласували за този, който е...?

Фиг. 41. Подкрепа за временно ограничаване на основните права и свободи

Въпрос: *Вие лично ще се съгласите ли да се ограничат за кратко време някои от демократичните права и свободи, за да се въведат ред и сигурност и да се стабилизира икономиката? („Да“ представлява сбор от отговорилите „Да, напълно“ и „По-скоро да“; а „Не“ – сбор от отговорилите „По-скоро не“ и „Изобщо не“.)*

Увереността на гражданите, че техните основни права са гарантирани от публичните институции, може да бъде определена като основното постижение на демократичните реформи в България след падането на тоталитарната власт, но трудно може да се прецени дали подобни нагласи са стабилно и трайно вкоренени като характеристика на обществените възприятия за демокрацията в страната. През последните седем години около и малко над половината от респондентите редовно съобщават, че са съгласни за кратко време да бъдат ограничени някои от демократичните права и свободи, за да се въведат ред и сигурност и за да се стабилизира икономиката на страната.

Поставянето на този въпрос в национално представително социологическо изследване трябва да се разглежда с известни резерви, защото той не тества реално съществуващ избор между конкретни алтернативни политики. Например отделни политически решения, като приемането на Закона за отнемане в

полза на държавата на незаконно придобито имущество⁹ или строежа на ограда по границата с Турция, са били критикувани от експерти и неправителствени организации като противоречащи на основните конституционни права, но и за двете липсват експертна оценка на резултатите от тяхното прилагане и категоричен отговор на въпроса дали наистина гарантират повече ред и сигурност на гражданите, или просто са използвани като популистки ход за временно решение на наболял обществен проблем.

Въпреки тези резерви трайно установените нагласи на около и малко над половината от респондентите да подкрепят ограничаването на граждански права и свободи в интерес на постигането на конкретни политически цели навеждат на извода, че относителната тежест на основните права и свободи като ценност в обществения живот не е много висока, а гаранциите за тяхната защита са постоянно заплашени от ограничаване (фиг. 41).

⁹ Обн., ДВ, бр. 38 от 18 май 2012 г.

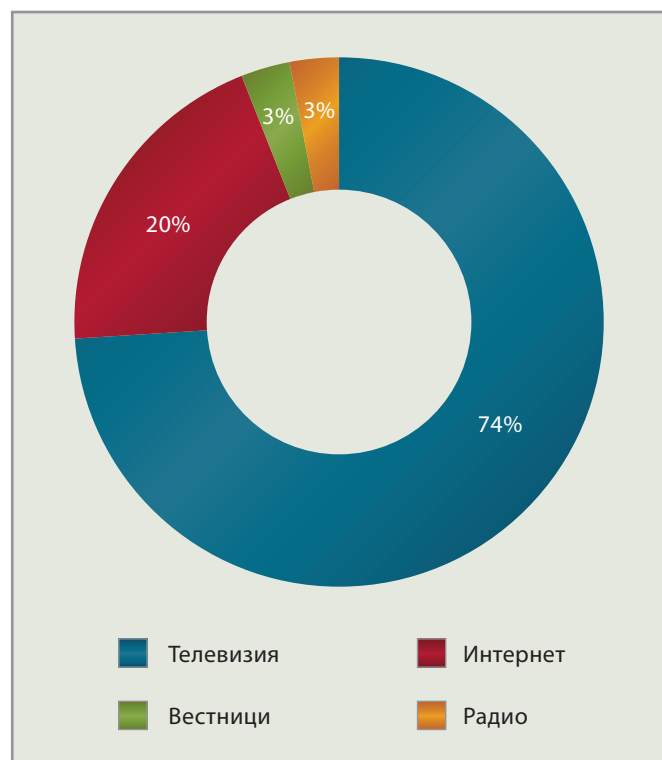
НАДЕЖДНА ИНФОРМАЦИЯ ЗА РАБОТАТА НА ПРАВИТЕЛСТВОТО

Телевизията е основен източник на информация за положението в страната за преобладаващата част от респондентите – 74% от тях съобщават, че се доверяват предимно от телевизията; всеки пети (20%) се доверява на интернет, а само по 3% от респондентите съобщават, че се доверяват поотделно на вестниците и на радиото (фиг. 42).

Мнозинството от респондентите (50%) са съгласни с твърдението, че получават достатъчно информация от вестниците и телевизиите, за да могат да преценят дали правителството работи добре; несъгласните с това твърдение са 31%, а 18% не могат да преценят. През 2016 г. има известно покачване на дела на съгласните, че получават достатъчно информация за правителството от вестниците и телевизиите – при изследването през 2015 г. съгласните и несъгласните са разделени поравно (40%).

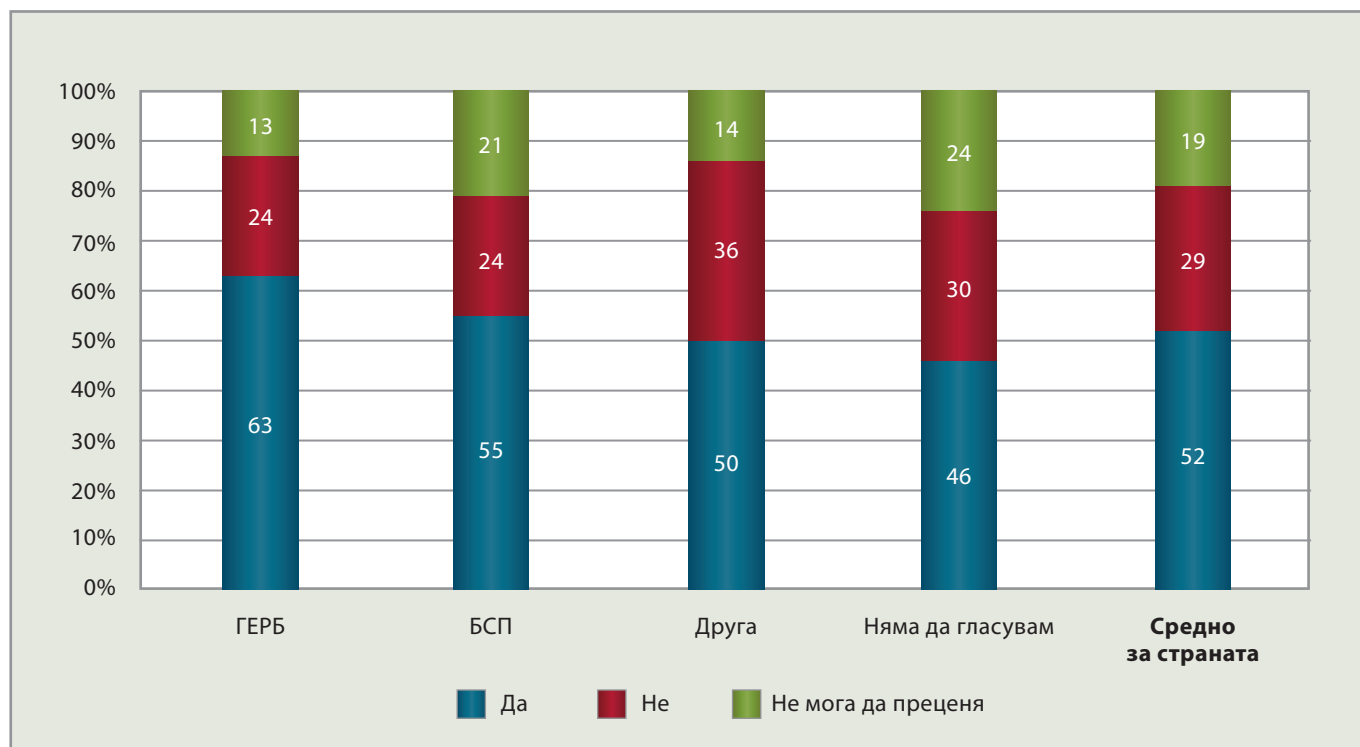
Жителите на София са по-критично настроени спрямо информацията, която получават за правител-

Фиг. 42. Доверие в медиите

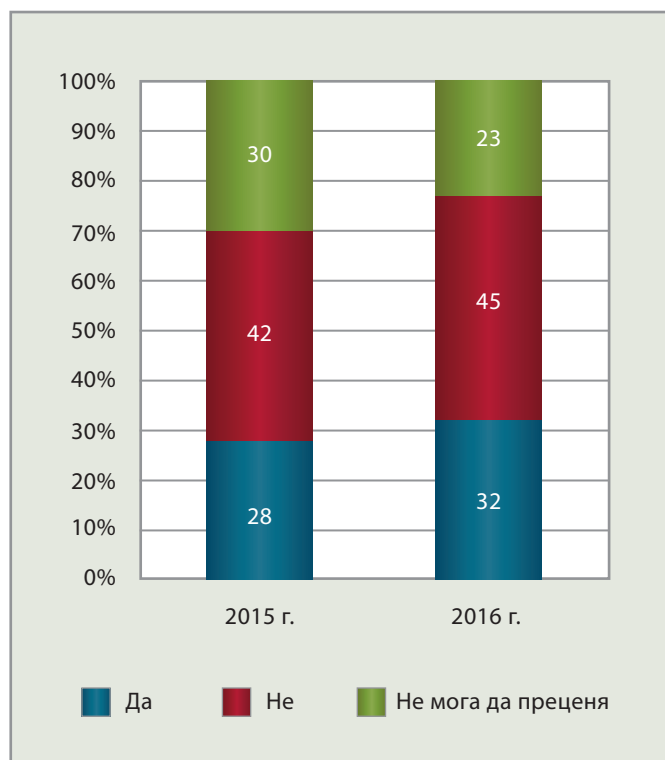
Въпрос: На коя медия се доверявате основно, когато имате нужда от информация за положението в страната?

Фиг. 43. Възприятия за свобода на вестниците според политическите пристрастия на респондентите

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Вестниците у нас по принцип са свободни да критикуват правителството“?

Фиг. 44. Мнение за обективността на вестниците

Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „Ако висш държавен служител е замесен в престъпление, вестниците у нас ще съобщят истината по случая“?*

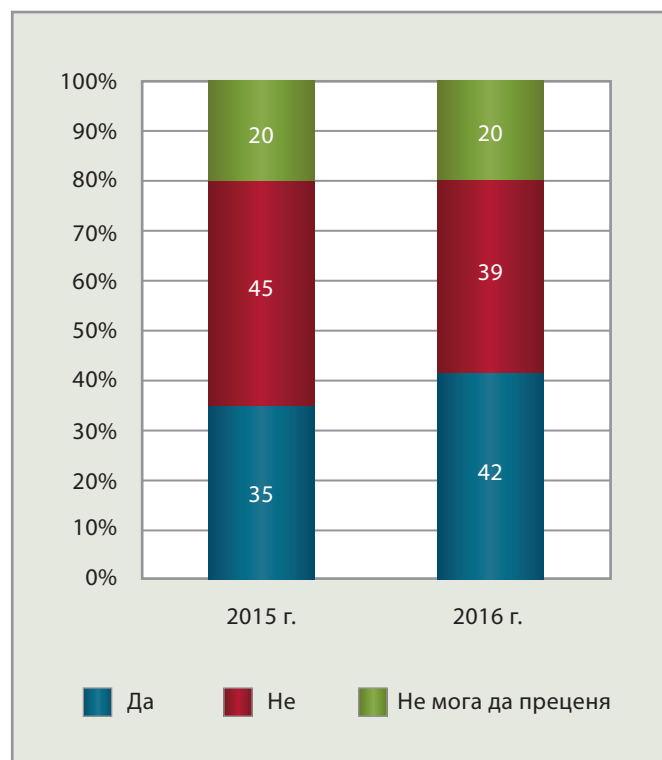
ството от вестниците и телевизиите спрямо средното за страната – мнозинството от софиянци (48%) не са съгласни с твърдението, че получават достатъчно информация, за да преценят дали правителството работи добре, а съгласните са 31% (сравнено с 50% съгласни средно за страната).

Обратно, живеещите в СЦР са много по-често съгласни, че получават достатъчно информация за работата на правителството от вестниците и телевизиите – съгласните с това твърдение сред живеещите в СЦР са 71% при средно 50% за страната. В СЦР несъгласните с това твърдение са 20%, спрямо средно 31% за страната.

Според повече от половината от респондентите (52%) вестниците у нас са свободни да критикуват правителството; несъгласните с това твърдение обаче са почти една трета от респондентите (29%).

Има известна връзка между политическите пристрастия на респондентите и нагласите им спрямо свободата на вестниците. Симпатизантите на ГЕРБ са по-склонни от средното за страната да се съгласяват, че вестниците у нас са свободни да критикуват прави-

Фиг. 45. Мнение за обективността на телевизиите

Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „Ако висш държавен служител е замесен в престъпление, телевизиите у нас ще съобщят истината по случая“?*

телството, а тези, които смятат да не гласуват на следващите парламентарни избори, са малко по-малко склонни да се съгласяват, че вестниците са свободни (фиг. 43).

Наблюдава се интересен парадокс – според доминиращите обществени нагласи през 2016 г. медиите са свободни да критикуват правителството, но не и да изобличават престъпленията на лица на висши държавни длъжности. Мнозинството от респондентите (45%) не са съгласни с твърдението, че ако висш държавен служител е замесен в престъпление, вестниците у нас ще съобщят истината по случая. Съгласни с това твърдение са само около една трета от респондентите (32%) (фиг. 44).

Респондентите от София, които са съгласни, че вестниците и телевизиите ще съобщят истината по случая, са с около 10% по-малко от респондентите в другите населени места, т.е., както и по отношение на въпроса за свободата на вестниците да критикуват правителството, сред респондентите от София има по-остра критична нагласа в сравнение с останалата част от страната. Трябва да се отбележи също, че в Со-

фия и в селата вестници се четат по-малко, отколкото в областните и необластните градове. Ако средно за страната 23% от респондентите съобщават, че четат вестници всеки ден, за живеещите в София и в селата този дял е около 17–18%, а за областните и необластните градове – 27–28%.

В СЦР и в СИР преобладава делът на респондентите, които са съгласни с твърдението, че вестниците ще съобщят истината по случая, ако висш държавен служител е замесен в престъпление; делът на съгласните там е съответно 52 и 41% при средно 32% за страната. В тези два региона хората значително по-често четат вестници. Средно за страната 23% от респондентите отговарят, че четат вестници всеки ден, докато в СИР този дял е 38%, а в СЦР – 36%. За сравнение – в СЗР и в ЮЗР (доминиран от София) само 15% от респондентите четат вестници всеки ден.

Според резултатите от изследването през 2016 г. гражданите имат по-високо доверие в обективността на телевизиите спрямо обективността на вестниците, а между 2015 и 2016 г. се регистрира по-значително покачване на доверието в обективността на телевизиите спрямо доверието в обективността на вестниците. Ако през 2015 г. малко над една трета от респондентите (35%) са били съгласни с твърдението, че ако висш държавен служител е замесен в престъпление, телевизиите у нас ще съобщят истината по случая, то през 2016 г. делът на съгласните с това твърдение е вече 42%. Скептично настроените спрямо обективността на телевизиите обаче съвсем не са малко – 39% от респондентите не са съгласни с твърдението, че телевизиите биха съобщили истината по случая, ако висш държавен служител се окаже замесен в престъпление (фиг. 45).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването разглежда динамиката в обществените нагласи спрямо демокрация, върховенство на правото и защита на основните права и свободи на личността, които са прогласени в Конституцията на страната и са общи ценности за държавите – членки на ЕС. Разгледани са шест групи въпроси: ефективност на правителството, доверие в основните институции, политическо представителство и участие на гражданите в управлението, върховенство на правото, демокрацията като система от основни права и свободи на

гражданите и достъп до обществена информация за работата на правителството. Целта е да се оцени напредъкът в демократичните реформи и да се открият основните рискове и предизвикателства пред този процес.

Между резултатите от проучванията през 2015 и 2016 г. има малко разлики, което показва, че обществените нагласи по отношение на демокрацията, върховенството на правото и основните права на човека са трайно установени и слабо се влияят от промени в политическата конюнктура.

Резултатите от проучването през 2016 г. потвърждават, че най-голямото постижение на демократичните реформи в страната до момента е увереността на преобладаващата част от гражданите, че техните основни политически и граждански права са гарантирани срещу произволни посегателства от страна на властите. Отделни обществени групи обаче споделят за повишена вероятност срещу тях да бъде упражнено полицейско насилие, да пострадат или да загубят работата си, ако свободно изразяват мнение и участват в протести.

Както и при изследването през 2015 г., основните предизвикателства пред състоянието на демократичните ценности в страната се изразяват в изключването на широки групи от участие в обществения и политическия живот (заради бедност, ниско образование, но също и заради дискриминация и страх от репресии и загуба на работа при протести и изразяване на мнение) и в гарантирането на отчетност и отговорност на правителството.

Формално погледнато, страната принадлежи към ЕС и споделя ценностите на Съюза. Управлението се сменя чрез периодични избори, на които се явяват различни политически партии. Половината от гражданите са съгласни, че демокрацията е най-добрата форма за управление на страната. В същото време обаче се вижда, че дневният ред на обществото и на правителството се разминават, доверието в институциите на представителната демокрация е ниско, значителен дял от респондентите не участват в обществения живот и в процеса на вземане на политически решения и оценяват управлението на страната като неефективно.

Това противоречие поставя две специфични предизвикателства пред ефективното приложение на ценностите на ЕС у нас.

Първият риск се изразява в изчерпване на възможностите за увеличаване на гражданското участие без

задълбочаване на демократичните реформи на основните институции. Изследванията на обществените нагласи през 2015 и 2016 г. показват ниска степен на обществено участие в процеса на вземане на решения, слаба роля на гражданските инициативи. Сравнено с по-ранните изследвания от серията „Състояние на обществото“ (данни от 2002 и 2006 г.), се забелязва обаче малка, но видима промяна в посока на засилено гражданско участие, повишена степен на нетърпимост към нарушения и по-голяма вероятност гражданите да се включват със собствени сили и средства за отстраняване на нередностите или за преодоляване на последиците от лошо управление.

Може ли да нараства гражданското участие в управлението при постоянно ниско доверие в институциите, широко разпространени нагласи за некомпетентност и корупция по високите държавни длъжности и ниско доверие в способността на съдебната система да прилага законите еднакво за всички? Оттук произтича рискът гражданите да търсят решения на проблемите си извън институциите или въпреки тях – периодични призови за повече пряка демокрация, при която институциите и експертите се представят като нежелани участници в процеса на вземане на решения, както и увеличен риск от саморазправа и гражданско неподчинение – респондентите, които заявяват, че при лошо управление са готови да излязат на улицата на бунт, нарастват от 9 до 13% между

2002 и 2016 г.; през 2016 г. около 6% заявяват, че при лошо управление са готови да участват в атака срещу Народното събрание.

Второто предизвикателство е свързано с риска от оформяне и задълбочаване на конфликт между темите за демократичността на управлението и за неговата ефективност. В литературата двете теми не са конфликтни, според редица изследвания демокрацията е по-ефективна форма на държавно управление в сравнение с автократиите.¹⁰ Но когато управлението е номинално демократично, а хората го възприемат като неефективно, се поражда риск обществената оценка за неефективност на управлението да се разпростре и да покрие самото понятие за демократично управление, т.е. хората да приемат, че страната се управлява по демократичен начин, но демокрацията сама по себе си не е ефективна форма на управление. Такива нагласи проличават от периодичните изблици на носталгия по тоталитарния режим и в наличието на определена обществена подкрепа за решения за повишаване на ефективността на управлението за сметка на ограничаване на неговия демократичен характер (подкрепа за еднолични лидери, подкрепа за ограничаване на граждански права за сметка на обещание за сигурност). Заради наличието на такива нагласи съществува висок и постоянен риск от подкопаване на демократичното управление и налагане на авторитарна власт.

¹⁰ Вж. в този смисъл *Schmitter, P., A. Trechsel. The Future of Democracy in Europe: Trends, Analyses and Reforms. A Green Paper for the Council of Europe, 2004, p. 9.*

За контакти във връзка с това изследване:

Институт „Отворено общество – София“
ул. „Солунска“ 56, София 1000

тел.: (+359 2) 930 66 19, факс: (+359 2) 951 63 48

www.osi.bg